

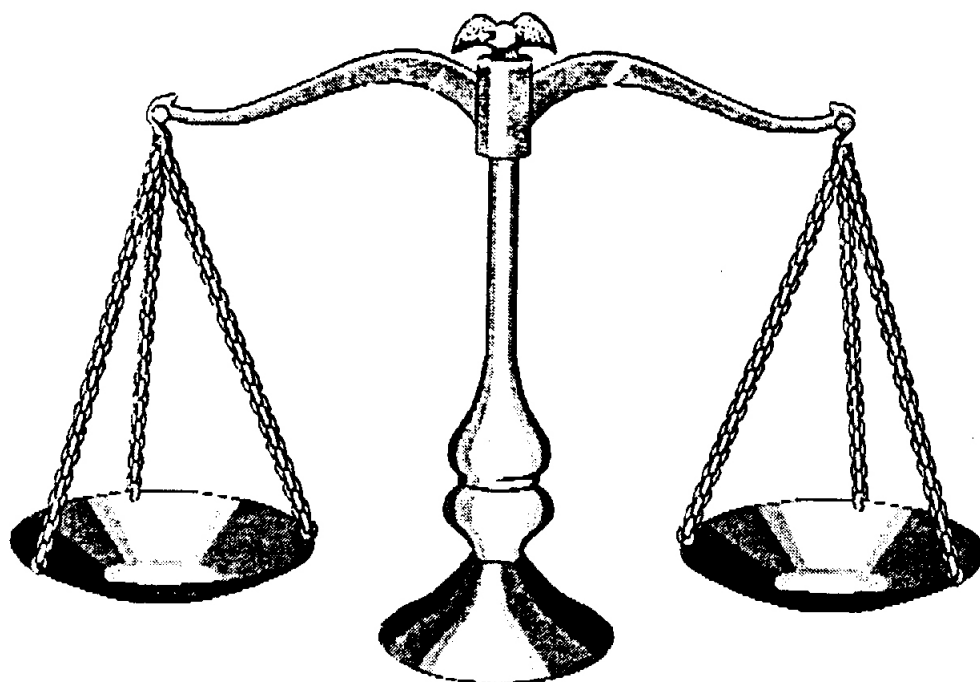
vol. 1, broj 1-2, decembar/prosinac 2010. godine

kon-tekst

kritički časopis za društvena pitanja

teme broja

građanski pokret i građanski neposluh

restorativna pravda

kon-tekst

kritički časopis za društvena pitanja

izdavač: zamir.net

izlazi dvomjesečno u elektroničkom obliku, kao dio portala ZaMirZINE

www.zamirzine.net

urednik: Srđan Dvornik

sdvornik@zamir.net

sadržaj

uvodnik

kon-tekst u kontekstu (Srđan Dvornik)

Vladimir Cvijanović: financijske krize u kontekstu suvremenog (kognitivnog) kapitalizma

Đurđa Knežević: koji bauk kruži Europom?

građanski pokret i građanski neposluh

Žarko Puhovski: zgušnjavanje sustava

Srđan Dvornik: ulični čistači i sokaci pravne države

restorativna pravda

Branka Peurača: zašto je restorativna pravda važna tema

Lode Walgrave: zašto restorativna pravda?

Borbálla Fellegi: restorativni pristup u praksi

Bram Van Droogenbroeck: žrtva ono što joj treba može dobiti od počinitelja

Theo Gavrielides: obnavljanje odnosa: zločini iz mržnje i restorativna pravda

uvodna riječ

kon-tekst u kontekstu

U dubokim društvenim promjenama, zbiljskima i prividnima, koje se u Hrvatskoj zbivaju posljednjih dvadesetak godina, uočavalo se mnoge deficite (i kada ih se nije tako nazivalo): deficit demokracije, ljudskih prava, pluralizma, poduzetništva, tolerancije, autonomije tržišta, socijalne pravde, kulturne autonomije, ekološke osjetljivosti... Tom popisu valja dodati još jedan deficit: deficit javnog raspravljanja o svim tim promjenama, nedostacima, mogućnostima, i uopće društvenim problemima. Nipošto se time ne želi reći da u javnosti vlada tišina (što bi značilo da javnosti ni nema) i da je potisnuto svako javno sporenje. Ne manjka ni kritičkih komentara u medijima ni međustranačkih verbalnih okršaja u političkoj areni. Ono čega ipak nema jest rasprava koja ne bi ignorirala aktualnost problema što ih svakodnevnica donosi, ali ne bi bila ograničena dnevnim ritmom, kratkim rasponom pozornosti i uskim prostorom što ga mediji mogu/hoće posvetiti bilo kojoj posebnoj temi, a pogotovu ne služenjem nekome od partikularnih interesa. Zbog čega takvi okviri ne bi bili dovoljni za raspravu? Jednostavno, i posve očividno – jer su problemi kompleksni, a uzroci (i uzročnici) im nipošto nisu evidentni; jer su dio promjena dugog trajanja (i, uz malo patetike, povijesnog značaja), i jer za njihovo zahvaćanje nije dostatan arsenal pojmova kakve u svakodnevici improvizirano sklapamo ili više-manje neposredovano preuzimamo iz međunarodnog okruženja. I, dakako, jer su etablirani interesi prije dio problema nego rješenja. Da bi se raznorazne poteškoće uopće sagledalo kao problem te potom eventualno otkrilo kako ga (se) riješiti, nužno je mnogo toga otkopati, rekonstruirati i povezati... kako već i ide sa svakim intelektualnim poslom. Uz to, neophodno je kroz stalnu kritičku razmjenu mišljenja i argumenata razvijati ideje te provjeravati da li korespondiraju sa zbiljskim problemima – što je moguće samo suočavanjem s viđenjima drugih. Za takvo obuhvatno raspravljanje – i sa zbiljom i s drugim akterima – nipošto nema mjesta u komunikacijskoj infrastrukturi koju nude postojeći mediji.

Doduše, prigodom svakog prelomnog događaja ambiciozniji će urednici uputiti novinare da pribave izjave i komentare stručnjaka, a ponekima od njih omogućit će i autorsko gostovanje. Komentari i izjave omeđeni su, međutim, postavljenim pitanjima, koja bi često i sama trebalo podvrgnuti kritičkom ispitivanju. Ni najraskošniji prostor što ga dnevno ili tjedno glasilo ponudi znanstvenici ili

stručnjaku ne omogućuje obuhvatnu analizu (o imperativu zanimljivosti 'na prvu loptu' da i ne govorimo). O kontinuitetu bavljenja značajnom temom, vraćanju na nju u svjetlu novijih zbivanja, a pogotovu o raspravi većeg broja upućenih i angažiranih praktički ne može biti riječi.

Ipak, ne otvara se nov prostor samo zbog toga što ga sada nema, nego stoga što je ono za što nema prostora potrebno. A i ovom je društvu – kao i svakome čije bi članice i članovi trebali ili htjeli imati utjecaja na vođenje javnih poslova i na putanju bitnih promjena – svakako potrebna rasprava, ne samo o neposredno vidljivim problemima i o stvarima o kojima uskoro predstoje političke odluke. Dugo već traje čudno razdoblje u kojem se krupne, pa i sudbonosne odluke donosi kao da im nema alternative. Nije se raspravljalo što znači usvojiti demokratski poredak i vladavinu prava (ili barem "pravnu državu"), pa se u javnoj debati ne razviđa ni kako to da se "problem implementacije" javlja tako redovito da ne može biti tek stvar slučajnog manjka ili propusta. Ne raspravlja se o tome kako, kuda i kamo se ovo društvo razvija, ima li u svakodnevnim zbivanjima uopće nekog razvojnog trenda ili je riječ samo o Brownovom gibanju. Stoga ni nema referentnog okvira unutar kojega bi se vrednovalo ekološke, kulturne, socijalne i ekonomske implikacije raznoraznih pravnih i političkih mjera ili toliko zazivanih investicija. Tako je i s pitanjem izbornog sistema u svjetlu socijalne odgovornosti nosilaca javnih funkcija, odnosom obrazovanja i slobode, slobode i kulture, ljudskih prava i socijalne politike...

Moglo bi se nabrajati u beskraj. Poenta je uvijek ista: ako hoćemo da se politiku vodi u javnom interesu, taj javni interes valja izboriti – između ostaloga i time da ga se u otvorenoj i kompetentnoj raspravi uopće definira. To se razlikuje od teorijskog i istraživačkog rada, premda ga pretpostavlja; tom radu teme i prioritete ne trebaju određivati aktualna pitanja, ali saznanja postignuta istraživanjem i promišljanjem imaju što raditi u nošenju s aktualnim problemima. Nije to, međutim, ni praktična i primijenjena ekspertiza što se nudi 'donosiocima odluka' u vidu prigodnih analiza i 'policy inicijativa'. One mogu mnogo pomoći samo ako donosioci odluka žele slušati, što bi pretpostavljalo da su se već suočili s problemom. U zemljama poput ove prijeporno je, doduše, je li uopće na djelu općeprihvaćena 'demokratska paradigma', po kojoj su političke institucije, i uza

sve zapletaje i stranputice, u krajnjoj liniji ipak odgovorne 'narodu' odnosno društvu. No, ako i jest (a tim više ako nije), značenje javne debate nikada se ne svodi na isporučivanje valjanog znanja i primjenjivih rješenja, kao da je netko od autoriteta već postavio prava pitanja. Nema nikakva razloga za vjeru da će oni koji bi trebali biti odgovorni za rješavanje društvenih problema sami hrliti da ih otkriju i postave na javni dnevni red, pogotovu ako iz društva za to ne dolaze autonomni impulsi. Angažirano znanje ne odgovara na zgotovljena pitanja i zadaće nego ih prije svega postavlja, izvodeći ih iz tegoba realnog života.

Časopis *kon-tekst* u takvom kontekstu nudi prostor za tekstove odgovorne upravo spram društvenog konteksta, spram problema što ih nameće životna zbilja, ali ne sputane njenim ograničenjima – od ekonomskih, preko institucionalnih, do interesnih i političkih. Ili, kako reče jedan od sudionika u mnogim pripremnim razgovorima o ideji ovakvog časopisa, treba pisati o dnevnim temama, ali ne na dnevni način.

Želi li se zahvatiti konkretno, ne može se pristup

ograničiti ni na jednu od disciplina što ih nudi etablirana struktura. Štoviše, multidisciplinarnost je nužan minimum, a interdisciplinarnosti se možemo nadati. Također, ovaj se poduhvat ne zatvara unaprijed ni u jedan svjetonazor niti teorijsku orijentaciju. Koji su pristupi prikladniji određenim temama, a koji manjkavi, pokazat će dijalog. Teme će se otvarati na inicijativu urednika i suradnica/suradnika, i ostajati otvorene dokle god postoji interes za nove analize, interpretacije i kritičke priloge.

Dakako, uza sve pozivanje na otvorenost, ambicija časopisa vođenoga zainteresiranošću za praktičko nije bez pretpostavki. Jedna je potencijalno revolucionarna: da je društveni i politički poredak promjenjiv i dohvatljiv ljudskom djelovanju. Druga je pak potencijalno konzervativna: da se ima smisla zalagati za promjene unutar sklopa postojećega i kad ga se ne da radikalno izmijeniti. A uza sav svjetonazorski i teorijski pluralizam, i jedna normativna: unaprijed je isključeno isključivanje drugih.

Srđan Dvornik

Vladimir Cvijanović¹

financijske krize u kontekstu suvremenog (kognitivnog) kapitalizma

što je financijska kriza?

Financijsku krizu možemo definirati kao vid ekonomske krize koji se snažno manifestira kroz financijske pokazatelje (npr. pad dioničkih indeksa, propast banaka i ostalih financijskih institucija) bilo početkom (ekonomske) krize, bilo tijekom nje. Zbog povezanosti realnog i financijskog sektora odnosno imovine stanovništva na financijskim tržištima financijska kriza prerasta u ekonomsku krizu, prelijevajući se u druge sfere društveno-ekonomske stvarnosti. Iako i druge vrste ekonomskih kriza (obično karakterizirane padom produktivnosti u dužem vremenskom razdoblju, porastom nezaposlenosti, padom izvoza, porastom uvoza i sl.) mogu imati drastične društveno-ekonomske posljedice za sadašnje i buduće generacije, financijska kriza može biti posebno akutna. Specifičnosti današnjeg oblika kapitalizma – koji neki heterodoksni ekonomisti, kao što su Fumagalli, Vercellone i Lucarelli, nazivaju kognitivnim kapitalizmom (više o tome dolje) – takvim krizama daju razornu snagu.

tipičan obrazac financijske krize

Jedan od najeminentnijih ekonomista XX. stoljeća, Hyman Mynski, došao je do sljedećeg modela financijske krize. Na početku ekonomski sustav doživljava nekakav egzogeni šok koji stvara prilike za ostvarivanje profita u drugim sektorima nego do tada. Ekonomski akteri se usmjeravaju na njih, a banke pojačano daju kredite. Ukoliko investitori navrnu na prilike za investiranje, cijene ciljane imovine počinju se dizati u nerealne visine (odnosno stvara se „balon“, kako bismo rekli u žargonu). Zbog porasta cijena traži se još kredita. Daljnje ulaganje u taj sektor/robu/financijske instrumente uzrokuje rast kamatnih stopa. Naposljetku se određena skupina ulagača odluči

povući, povlačeći za sobom i druge. Moguće je i da neka prevara uzrokuje potražnju za konverzijom imovine u novac (Kindleberger, 1996). Kada se to desi, spomenuti „balon“ puca te tržišna vrijednost imovine u koju se ulagalo strmoglavo pada. Razina ekonomskih aktivnosti prije i nakon krize više nije ista te nema očite donje granice njihovog pada. Financijska kriza se ne može izbjeći vođenjem jedne određene monetarne politike (zbog neograničene mogućnosti stvaranja novca odnosno njegovih surogata). Ne postoji jednostavna preskripcija protukrizne politike u slučaju jakih financijskih kriza, a ishod takvih mjera je neizvjestan.

Model odnosno scenarij kakav je upravo spomenut moguć je zbog naravi financijskih tržišta. Nekoliko specifičnih karakteristika takva tržišta veoma jasno razgraničava od tržišta na kojima se trguje proizvodima i uslugama kojima je inherentna neka upotrebna vrijednost. Primjerice čokoladicu kupujemo da bismo se zaslادili, a neko poduzeće kupuje knjigovodstvene usluge zbog toga jer je dužno voditi evidenciju svojih transakcija. Financijska imovina ima nekoliko specifičnih karakteristika. Nju se kupuje da bi se na njoj zaradilo i nema intrinzičnu upotrebnu vrijednost, stoga je rast potražnje za njom gotovo neograničen. Tržišne vrijednosti takve imovine počivaju na očekivanjima ulagača o njenim budućim prinosima, pri čemu je to tržište podložno tzv. samoispunjavajućem proročanstvu (ako ulagači vjeruju da će cijene financijske imovine rasti te ju počnu kupovati, cijene te imovine će doista rasti). A jedanput kada cijena financijske imovine počne rasti, onda je neka fundamentalna vrijednost ulagačima praktički nevažna, jer se tu financijsku imovinu ne kupuje više stoga jer ima neku bazičnu vrijednost, već samo zbog toga jer joj cijena raste. Drugim riječima, jedino što važi jest pozitivna povratna sprega. Povrh toga supstitucija financijske imovine ne mora nužno tako funkcionirati kao kod ostalih roba – npr. ako

¹ Autor radi na Ekonomskom fakultetu Zagreb, Sveučilište u Zagrebu. Navedeni stavovi su autorovi i ne predstavljaju nužno stav institucije u kojoj radi. Kontakt e-mail: vladimir [AT] daad-alumni [DOT] de.

cijena jedne dionice raste onda će se tu dionicu možda i nastaviti kupovati (za razliku od dionica, kada cijena čokoladice raste, mogli bismo ju poželjeti zamijeniti njenim supstitutom, kao što je med ili kolač).

financijska kriza u SAD-u 2007.-2009. kao izraz kontradikcija kognitivnog kapitalizma

Temelji financijske krize, koja je u SAD-u trajala od 2007. do 2009. i koja je izazvala globalnu ekonomsku krizu, postavljeni su u 1970-ima u zemljama kapitalističkog „centra”. Tada se osjećao pad profitne stope i kapitalizam je morao iznaći način podizanja stope ekonomskog rasta. Kao što Marazzi (2008) objašnjava, na ekonomskom planu se, primarno u SAD-u, počela odvijati „socijalizacija financija” odnosno veća financijalizacija (širenje financijskih tržišta te povećanje njihovog udjela u BDP-u). To je omogućeno nizom političkih odluka izvršne i monetarne vlasti koje su sve veći dio štednje i dohotka radnika kanalizirale na financijska tržišta, koja su preuzimala tradicionalnu ulogu države da se brine o mirovinama i socijalnoj sigurnosti građana. Rezultat toga je najmanje dvostruki efekt: s jedne strane spojili su se interesi radničke klase i kapitalističke klase (budući da je sadašnji i budući dohodak radnika sve više počeo ovisiti o kapitalu), uz slabljenje moći radničke klase (zbog porasta neizvjesnosti vezane uz pitanja socijalne sigurnosti) (usp. Marazzi, 2008); s druge strane, financijska tržišta imaju sve veći ponder u determiniranju ekonomskog rasta, iako tu ulogu ne mogu ispravno odigrati zbog svoje volatilnosti i sklonosti krizama. No 1970-te su bile prijelomne godine tijekom kojih je kapitalizam započeo svoj prelazak u post-fordističko razdoblje, odnosno kognitivni kapitalizam. Riječ je o novoj historijskoj fazi kapitalizma koja se najjasnije distingvira usporedbom s prethodnim, fordističkim, razdobljem. Navest ćemo samo njene najvažnije značajke. Dok je u fordističkom razdoblju karakteristična bila masovna proizvodnja stvari s proizvodnim procesom u kojem se radnike moglo direktno kontrolirati, u kognitivnom kapitalizmu navedene značajke prethodne faze gube na važnosti. Zemlje kapitalističkog centra odnosno razvijene zapadne zemlje sve više sele svoju industrijsku proizvodnju u druge, troškovno konkurentne države. Masovna proizvodnja fizičkih proizvoda u prvospomenutima polagano ustupa mjesto nematerijalnim proizvodima i uslugama, dok rad sve više postaje mentalan (kognitivan), sve manje fizički. Rad dobrim dijelom postaje nositeljem kapitala zbog rastuće vrijednosti znanja, a proizvodni proces se slijedom toga širi na – u klasičnom smislu – neproizvodno vrijeme. Proizvodnja se reorganizira gubeći na masovnosti (za nove proizvode i usluge više nisu potrebna velika poduzeća, dok tvornice postaju sve rjeđe), industrijski odnosi se redefiniraju uslijed slabljenja

moći sindikata te sve veće prekarnosti radnih odnosa. Ta prekarnost narušava društvenu produktivnost, zbog čega trpi sam kapitalizam. Dakle financijalizacija te promijenjeni proizvodni i industrijski odnosi kognitivnog kapitalizma oboje pridonose njegovoj nestabilnosti.

Sklonost ekonomskog sustava financijskoj krizi povećana je tokom prethodne (financijske/ekonomske) krize iz 2000., zbog koje je američki sustav federalnih rezervi (FED) snižavao kamatne stope, omogućavajući time rast privrede kroz povoljno financiranje. Osim toga, Fumagalli i Lucarelli (2010) naglašavaju tri međupovezana fenomena, koja su pridonijela ekonomskom rastu SAD-a, ali i njegovoj nestabilnosti: 1) ekonomske veze s Kinom (*outsourcing* prema Kini, kineski izvoz jeftine robe na zapadna tržišta – koji je pritiskao stope inflacije prema dolje – te kinesko financiranje američkih deficita), 2) razvoj visokih tehnologija (njihova uloga je prvenstveno bila u restrukturiranju ekonomije odnosno fragmentaciji tržišta radne snage) te 3) porast cijena na tržištu nekretnina (zbog čega je vlasnicima nekretnina bilo moguće dobiti kredit od banke). Međudjelovanje spomenutih triju fenomena je naglasilo krhkosti tog modela kapitalizma. A prihodi koji su iz toga proizlazili bili su usmjeravani na financijska tržišta, čija uloga je bila da potiču ekonomski rast. Zbog rastućih cijena nekretnina Amerikanci su mogli dobiti više kredita, čime su nadoknađivali pad svojih realnih plaća u proteklom periodu (Fumagalli i Lucarelli, 2010). Takav sustav je funkcionirao sve do trenutka kada su banke prestale davati kredite po istim stopama kao do sada, ubrzo nakon čega je uslijedio pad tržišta nekretnina (Sachs, 2008). Takav sustav, koji počiva na financijskim tržištima, inherentno je nestabilan odnosno kontradiktoran, što se pokazalo i tokom ove krize. Nejednaka raspodjela dobiti koja proistječe iz ulaganja na financijskim tržištima ne može sustavno poticati rast agregatne potražnje. Uzimanje kredita je logična posljedica pada realnih plaća, ali je također dugoročno neodrživo i iznimno opterećujuće kada nastupi financijska kriza. Povrh toga navedeni „mehanizmi” penaliziraju društvenu proizvodnost i dezavuiraju rad, koji predstavlja fundament upravo tog, kognitivnog, kapitalizma (Fumagalli i Lucarelli, 2010).

umjesto zaključka

Kontradikcije kapitalističkog društveno-ekonomskog sustava nisu nikakva novost. Te kontradikcije se, međutim, sada efektuiraju u novom obliku kapitalizma, koji smo nazvali kognitivnim kapitalizmom. Shvaćanjem njegovih zakonitosti i tendencija možemo bolje razumjeti njegovu sklonost krizama te moć pojedinih društvenih aktera. Golema ekonomska moć financijskih institucija evidentno je usko spojena s političkom moći (što se vidjelo po valu nacionalizacije i sanacija financijskih institucija u

problemima tokom trenutne ekonomske krize), ali je i institucionalizirana (što se, primjerice, vidi u tržišno-orijentiranim stupovima mirovinskih sustava diljem svijeta). Institucionalizacija te moći dovela je i do usklađivanja interesa rada i kapitala, odnosno do prevlasti profitno-orijentirane i kratkoročne logike nad logikom društvenog razvoja. Ovisnost ekonomskog sustava o rastu je sama po sebi zabrinjavajuća s obzirom na ograničenost prirodnih resursa. Kada se pak taj rast temelji na finansijskim tržištima, onda postaje posebno destruktivan zbog izazivanja finansijskih kriza.

literatura

- Fumagalli, A. and S. Lucarelli (2010) (forthcoming), „Cognitive Capitalism as a Financial Economy of Production”, in V. Cvijanović, A. Fumagalli and C. Vercellone (eds) (forthcoming), *Cognitive Capitalism and its Reflections in South-Eastern Europe*, Frankfurt am Main: Peter Lang, pp. 9-40.
- Kindleberger, C. (1996), *Manias, panics and crashes. A history of financial crises*, New York: John Wiley & Sons.
- Marazzi, C. (2008), *Capital and language. From the new economy to the war economy*, Los Angeles: Semiotext(e).
- Sachs, J. D. (2008), „*The Roots of America's Financial Crisis*”, raspoloživo na <http://www.project-syndicate.org/commentary/sachs139/English> (izvor pregledan 20.9.2010.).

koji bauk kruži Europom?

Na fotografiji, jako uvećanoj, prizor mase demonstiraju, deseci tisuća ljudi stisnutih na prostranom trgu, jedno uz drugo. Na očigledno staru fotografiju u crno-bijeloj tehnici usmjeren je uzak trak svjetlosti čiji kraj osvjetljava tek jedno sićušno lice u masi. Tako bi iz tog ljudskog mora mogao biti izdvojen bilo tko, bez obzira na brkove koje eventualno nosi. No upravo to anonimno lice usred mase, sa smiješnim četvrtastim brkom, kasnije je vladalo masama.

Početak je to izložbe "Hitler i Nijemci. Nacija i zločin", otvorene 15. listopada 2010. u Njemačkom povijesnom muzeju u Berlinu. Ovo efektno vizualno uvođenje u izložbu označava, gotovo bolje od svih riječi, ono što su autori izložbe željeli reći. Hitlerom, sada već u simboličkom značenju imena, mogao je postati bilo tko, a da za to nije trebao nikakve osobite sposobnosti, znanja, vještine, pa niti osobite brkove. Tu namjeru iskazuju u prvoj rečenici popratnog teksta: "Hitlerovu moć ni u kojem slučaju ne valja objašnjavati njegovom jedinstvenošću kao osobe." Ono čemu su pripremajući izložbu autori očigledno stremili jest prikazati društvene uvjete i mentalne osjetljivosti Nijemaca u tom vremenu i time pokazati kako ti uvjeti mogu stvoriti vođu, da bi potom vođa stvarao njih, mijesio ih i oblikovao, upravljao njima, a tijekom tog procesa se dogodila transformacija od Države (Der Staat) u Vođinu državu (Der Führerstaat), to jest pretvaranje, svojevrsna regresija građana u narod u ideologiji, a u masu u stvarnosti. Pri tome ne treba smetnuti s uma da su na kraju/početku građani, na demokratskim izborima, predali suverenitet u ruke Hitlera, koji ih je potom pretvorio u masu. Ne Vođa sam, već zajedno sa svojim narodom i uz njegovu neupitnu podršku, odveli su milione građana vlastite države, i k tome još milione diljem svijeta, u katastrofu Drugog svjetskog rata.

Na tisuću i pedeset kvadratnih metara postavljeno je obilje materijala o vremenu u Njemačkoj, koje je omogućilo Hitlerov uspon i njegovu vladavinu. Građa je raspoređena u osam sekcija: *Führerov mit i Führerov pokret, Hitler i NSDAP* (Nacionalsocijalistička radnička stranka Njemačke), *Preuzimanje vlasti i nacionalna revolucija, Njemačko društvo i Hitler, Der Führerstaat* (Vođina država), *Führerova moć i rat istrebljenja, Njemačko društvo u ratu*, te posljednje poglavlje, koje zvuči ponešto zlokobno, *Hitler – bez kraja*.

Poduhvatiti se muzejskog izlaganja ovakve teme u Njemačkoj, prvi put nakon okončanja Drugog

svjetskog rata, samo je po sebi vrlo zahtjevna i izuzetno osjetljiva stvar. Kako je obraditi sadržajno (historijsko-politički, kulturološki, a u vrlo velikoj mjeri i psihološki), pa onda još i muzealno, to jest, postaviti je tako da materijal korespondira sa sadržajem, namjerom, s idejom, a da istovremeno bude vizualno atraktivan? U izlaganju (izložbi) ipak se primarno radi o vizualizaciji teme, saopćavanju određenog racionalnog sadržaja iracionalnim putem, korištenjem predmeta (što autentičnih, što priređenih za tu svrhu), o čemu na koncu ovisi uspješnost prijenosa sadržaja/poruke gledatelju. Sve je to vrlo kompleksan i kompliciran posao. Čak, u ovom slučaju, na granici mogućeg, budući da se radi o nastojanju da se kritički, racionalno sagleda vrijeme u kojem su suvremeni akteri upravo činili svojevrsni obrat, to jest, racionalno shvatljive osnove koje su bile uzrokom danog društvenog stanja i pojava prevodili u iracionalno, koje je onda promijenilo značenja i interpretacije i potom postalo temeljnim modusom društva, a onda i vlasti. Zadatak autora ove izložbe tražio je obrnut proces, to jest, razgrnuti iracionalne slojeve da bi se otkrila stvarnost, i potom taj uvid vizualno predstaviti i objasniti.

Autori su dobro objasnili i jasno prikazali Hitlerov gotovo slučajan, svakako banalan uspon na vlast, pokazujući njegov politički razvoj u kontekstu njemačkog društva i kroz njegov razvoj, u to vrijeme obilježen brojnim frustracijama, osobito porazom u Prvom svjetskom ratu i mučnom privrednom krizom. Na jednom mjestu autori gotovo vehementno govore o Hitleru (vehemencija nije uobičajena u "objektivnom" prikazivanju): "Do svojih tridesetih godina Hitler je bio Nitko (Niemand)". Posebnih darova nije imao; pa ako već nije mogao uspjeti u slikarstvu, kojem je težio (pokazani su i njegovi žalosno loši i kičasti likovni radovi) i za koje dara evidentno nije imao, resio ga je dar scenskog nastupa, sadržaja temeljenog na desničarskim političkim stavovima, eklektičnima taman onoliko koliko je trebalo da se dogodi ljubav na prvi pogled između njega i NSDAP-a. Logičnost te veze s tada malenom desničarskom strankom, u kojoj je bilo mjesta za sve, vidi se sasvim jasno i u njezinu imenu (njezino ime, njezin program!). Ono naime objedinjava i nacionalizam i socijalizam, radnike i domovinu Njemačku. Hitlera je u svemu još resio i izrazito netrpeljiv antijudaizam, čijim se nesputanim izražavanjem obilato koristio u svojim krčmarskim predstavama.

Nevolja s prikazivanjem, vizualizacijom zla i njegovih počinitelja jest u svojevrsnoj neravnopravnoj psihološkoj borbi. S jedne je strane vizualna monumentalnost obogotvorenja vođe i njegovih, izražena u svim aspektima pokazivanja vlasti, od blistavih uniformi, jedinstvenosti i ritmičnosti strojevog koraka, bubnjeva i truba, zastava i bakljada, do pojava oblika u arhitekturi, kako interijera koji podsjećaju na crkve, hramove, tako i veličine i vanjskog izgleda javnih zgrada. Sve su to autori dokumentirali, od Hitlerove rezidencije, preko Stadiona Olympia, brojnih bakljada, do raznoraznih vladinih zgrada. Nije velik problem zamisliti kako je bilo teško, ako uopće moguće othrvati se toj fascinaciji. Uostalom, nije teško zamisliti ni najtvrdog ateista ili anarhista, kad uđe u neku crkvu – ne da bi se pomolio, nego da recimo razgleda arhitekturu – kako spontano govori tiše, kreće se sporije, suzdržanije. Taj monumentalizam je morao djelovati na običnog građanina, morao ga je fascinirati, osobito ako više i ne funkcionira individualno, kao građanin, već je tek dio mase. K tome, običnog je anonimnog čovjeka, uz sve njegove frustracije, zasipala i nesavladiva gomila propagande koja mu je objašnjavala tko je kriv za njegovu muku: naravno, Židovi i crveni. Uza sve to, propagandna mašinerija mu je neprestano saopćavala da je on sam pripadnik više rase, pa su krivcima za njegove nevolje pridodani svi oni koji nisu imali sreće biti u tom društvu.

Obilje materijala koji je autorima bio na raspolaganju pažljivo razgrađuje upravo taj fenomen. Na primjer, mučan plakat što prikazuje likove s osobinama koje pripadaju navodnoj višoj rasi, a pored njih one navodno devijantne, možda djeluje jače nego direktna slika stradanja, egzekucije i poput drva naslaganih leševa. Ovo potonje događalo se prikriveno, pa i kad je bilo masovno, daleko od gradova, u nekim dalekim zemljama, događalo se nekim drugim, stranim ljudima. Piše primjerice jedan njemački vojnik s ruskog fronta (objavljeno na izložbi), opisuje razne obične stvari, zima je, hrana je tako-tako, jučer smo strijeljali 70 Rusa, u kantini se ne može dobiti cigarete... Veću stravu izaziva pomisao da su obični građani svakodnevno prolazili pokraj takvih plakata s direktno rasističkim porukama, da su oni bili dio svakodnevne vizure, koja djeluje subliminalno i lako prelazi u naviknutost i prihvaćanje. Od egzekucije, od direktnih slika nasilja odvraća se pogled, "pristojni" građanin ne može gledati mučne slike torture, sakaćenja, smrti, a od ovakvog plakata, ako se i pojavi zazor, glava se uglavnom ne okreće, na taj prizor se navikne, iako ovaj plakat već jest presuda, i preostaje samo izvršenje.

Uostalom, pokazan je u okviru izložbe i film koji su saveznici snimili neposredno nakon dolaska, u kojem prikazuju koncentracijski logor u koji su doveli obične građane. Nijemce iz susjednih mjesta, da vide mjesto nasilja i užasnih smrti. Velik broj je odvrćao pogled, plakao gnušajući se stravičnih

prizora koje su vidjeli. Sličan efekt ima i vitrina u kojoj je hrpica raznih izdanja Hitlerove političko-programske knjige "Mein Kampf". Uz mnogobrojna izdanja, izložen je i primjerak otisnut na Brailleovu pismu. Perverzija koju po svoj prilici građani Njemačke tada jedva da su uočavali. Dio politike Hitlerove države "više rase", naime, bio je i istrebljenje onih koji imaju tjelesne ili mentalne poteškoće ili nedostatke. Sad je jednom njihovom dijelu, slijepima, prije nego ih uklone, ponuđeno da se upoznaju s mislima Vođe.

Koreografija zla, potpomognuta silnom psihološkom manipulacijom, kroz do savršenstva dovedenu propagandu, osvojila je svakodnevicu do one mjere kad je zlo, osobito njegovi simboli, toliko rašireno i sveprisutno da izgleda bezazleno. Kolica za prodavanje novina s naslovom *Völkischer Beobachter*, novina koje je objavljivao Hitler, izgledala bi gotovo simpatično da nisu još ukrašena i svastikom. Ali tko mari za svastike! Svastike su posvuda, na običnim svakodnevnim predmetima, od dugmeta za manžete sve do gigantskih zastava i državnih amblema, gotovo da dostižu količinu slika, portreta, bista voljenog Vođe. Potom još i vitrina s nizom raznoraznih Hitlerovih bista i s fotografijom u njihovoj pozadini, na kojoj radnica krpom glanca jednu takvu. Nelagodu izazivaju brojne sličnosti s današnjicom koja je navodno demokratska, pluralistička, liberalna. Tako se smiješi veselo društvo s fotografije, na čelu stola je Hitler. Natpis na samoj površini (kao dio) fotografije: "Na ručku s Hitlerom!" Potom slijede fotografije velikog vođe koji gladi glavice, uglavnom uniformiranih dječaka i djevojčica u dinderlicama, onda još i fotografija vedrog razgovora Vođe s radnicima uz razgledanje malog automobila-igračke, znamenitog Volkswagena. Uz fotografiju izložen je i sam, posve isti takav, ako ne i upravo taj s fotografije, trodimenzionalni, bezazleni automobilčić od kojeg nas ipak hvata jeza, vjerojatno stoga što dolazi iz onog vremena i kao da ga ucjepljuje u sadašnjost. I uz to vedri prizori kilometara krasnih autoputeva za narodne autiće. Svi ti prizori političara koji zaštitnički, pokroviteljski silaze među mase, prizori njihovih monumentalnih djela, na koje nailazimo i u drugim, demokratskim društvima i u kasnija vremena, govore nam kako takvo postupanje nije strano ni drugim političkim poretcima. Do dana današnjega.

Usklađivanje nacističke politike i njemačkog društva (Gleichschaltung) išlo je glatko, zahvaljujući podršci i u stvari sasvim razumljivoj težnji njemačkog društva za sigurnošću i također razumljivoj, u takvim društvenim okolnostima nažalost prisutnoj opasnoj težnji za jakim vodstvom. Propaganda, praćena obećanjima boljeg života, pa i određenim uspjesima u osiguravanju rada (javni radovi) i time stabilnosti i egzistencijalne sigurnosti, osigurali su izuzetno široku podršku mase, koja je iz istih razloga bila voljna previdjeti tamnu stranu, onu koja je isključivala, kažnjavala, vršila masovno nasilje nad

"strancima u zajednici".

Upravo oni, "stranci u zajednici", dodatno osiguravaju njenu čvrstinu, njezinu sve veću homogenizaciju kroz dozirane vijesti o prijetnji općoj idili od strane drugih, to jest, Židova, socijalista i njima bliskih i sličnih. Čvrstina se potom vježba progonom pripadnika tih skupina. Slijede strašne slike razbijanja židovskih dućana, premlaćivanja socijalističkih ili komunističkih aktivista. Potom slijedi sunovrat u Drugi svjetski rat, masovne smrti na bojištima i masovna ubojstva po logorima. Kratak završni dio o poslijeratnom razdoblju i – otvoreni kraj, sekcija *Hitler – bez kraja*, u kojoj se autori ponovo vraćaju pitanju koje muči poslijeratne generacije: kako je Hitler uopće bio moguć. "Političko distanciranje i prekid s nacističkom prošlošću u međuvremenu je postalo integralnom komponentom naše političke kulture. Stoga još imamo posla da bismo završili s Hitlerom". Tako autori, očigledno usmjerujući svoju pažnju samo na Njemačku i odnos Nijemaca danas prema nacizmu.

Međutim, ono što izložba pokazuje odnosi se također na mnoge druge zemlje, pa i one koje se diče demokratskom kulturom duge tradicije. Nasljeđe koje su ostavili razni oblici totalitarizma, manje ili više jasni, prisutno je, negdje više, negdje manje do danas, samo što se danas uzima kao normalo, često i kao demokratsko dostignuće. Nacionalizam, koji se njeguje kao opće dobro, i ne može drugačije nego da stavlja jedan narod u opoziciju s drugima, žrtve jednih su i dalje svete dok se za žrtve drugih u najboljem slučaju ne mari, a u najmanju su ruku drugorazredne, tiranija zastava i državnih insignija nije nepoznata ni zemljama nastanka demokracije, i uopće se ne smatra tiranijom već ponosom nacije. Političari današnjice ne pate od kreiranja vlastite filozofije; jedino do čega im je stalo jest naći način kako se obratiti puku i dobiti ga po mogućnosti u cijelosti na svoju stranu. Otuda i nastojanje svih stranaka da se istom retorikom (jer programa niti nema) zadobije cijelo

glasačko tijelo, pa je već vrlo teško vidjeti razliku između tzv. lijevih i desnih stranaka. Države su nam sekularne, ali kao da nisu, obzirom na to u kojoj je mjeri prisutna sprega vlasti i crkve.

Umberto Eco u eseju *Vječni fašizam* kaže: "Međutim, iako se političke režime može srušiti, iako se ideologije može kritizirati i može ih se odricati, ipak iza režima i njegove ideologije uvijek postoji način mišljenja i osjećanja, mješavina kulturnih navika, opskurnih instinkta i nedokučivih nagona. Postoji li još uvijek neki drugi duh koji se šunja Evropom?"

I tako, dok se Nijemci hrvaju s vlastitom prošlošću, otvarajući njena bolna mjesta u nastojanju da se razumije da se ne bi ponovilo, gdje smo mi, mala zemljica na brdovitom Balkanu? S čudesno shvaćenom demokracijom, 1992., zatvoren je Muzej revolucije naroda Hrvatske, onaj koji je više-manje govorio o istim stvarima i na sličan način kao ova berlinska izložba. Jasno je da će svatko (uglavnom neupućen) pomisliti da ga je i trebalo zatvoriti kao jedan od punktova ideologiziranog prikazivanja i interpretiranja povijesti, no oni koji su bili bolje informirani znali su da su se stvari u 80-tima veoma promijenile, svakako u načinu prikazivanja te prošlosti kroz izložbe koje su postavljane. O tome vrlo rječito govori i posljednja izložba eutanaziranog muzeja, ona o političkom plakatu, koja ni u najmanjoj mjeri nije diskriminirala izložke prema političkoj orijentaciji. Uza sve to, dugo prije toga bila je razrađena koncepcija radikalne promjene koja bi muzej pretvorila u ratni muzej, na jednak način kao što postoje muzeji holokausta a da, naravno, ne zagovaraju holokaust. Za to je, za prikaz svih bitnih strana i aspekata a prema materijalu koji je imao, bilo i te kako osnove. Znam to iz prve ruke. I nije zatvoren iz razloga što smo u Hrvatskoj s tim razdobljem, a riječ je također o razdoblju Drugog svjetskog rata, završili, već što se, izgleda, ni tada ni danas nismo s time u stanju suočiti. Sve u korist sljedećih ratova.

građanski pokret i građanski neposluh

Žarko Puhovski

zgušnjavanje sustava

Što god tko o tome mislio, u trenucima krize sustav se je pokazao konzistentnijim od njegovih osporavatelja. Pritom, dakako, nije riječ samo o formaliziranim oblicima pravnoga sustava, pa ni isključivo o „politici“ (kako to, svagda s blagim prizvukom histeriziranoga straha govore svi, a najčešće sami političari). Radi se, izgleda, ponajprije o transgeneracijski ustrojenom socijalnome sustavu (vrijednosti, obrazaca ponašanja, simboličkih formi, itd.). Dobro to demonstriraju tri razmjerno nedavna primjera:

(1) Za vrijeme blokade fakulteta, započete prošle godine, studenti su tražili redistribuciju točno tri promila državnog budžeta vezanoga za besplatno studiranje, a njihova blokada je (široko, desecima članaka, knjigama, umjetninama potkrijepljeno) shvaćena (bolje zapravo: osjećana) kao neka vrsta revolucije.

(2) Nešto kasnije, nekoliko je stotina ljudi pokušalo blokirati građevinske radove u Varšavskoj ulici u Zagrebu, jer se radi o izlazu iz jedne kuće na jednu ulicu, ali svi to razumiju naprosto kao izjašnjavanje za gradske vlasti, ili protiv njih.

(3) Potom, sindikalna peticija, dijelom slučajno a dijelom lukavo, od jednoga ograničenog problema stvara pitanje života ili smrti čitave nacije, jer se radi o jednome stavku, jednoga članka zakona koji se odnosi tek na manji dio zaposlenih (da se o ostalima i ne govori).

Prednost ovakvih akcija jest u mogućnosti da postizanja jakih efekata s posve ograničenim resursima, a njihov nedostatak je da u tomu što se, zapravo, ne zna tko je pritom na kojoj strani. Konzistentnost klime frustriranosti političkim i socijalnim danostima omogućuje to da rečeni efekti ne nadilaze samo povode i neposredne učinke, nego i poništavaju genuino političke razlike u zajednici. Jer u praktičkome životu, metafizici i matematičari nasuprot, negacija nije determinacija (barem ne uvijek). Činjenica da je policija pretjerala u reakciji na prosvjednike u Varšavskoj pokazuje to s jedne strane. S druge se pak strane pojavljuju zborovi intelektualaca koji pjevaju (dakako, nekritičke) ode studentima „koji su nam svima pokazali put“, sindikalcima „koji su na sebe preuzeli socijalni stid zbog nedjelovanja na promjeni neizdrživog stanja“, itd.

Među onima koji su blokirali Varšavsku ulicu moglo se, tako, sresti osnivače HDZ-a, zagrebačke gospođe koje viču "treba ovog Hercegovca Bandića vratiti kući", mlade anarhiste i sredovječne profesore koji bi, možda, željeli larpurlartističku inovaciju gradske jezgre. Jedino gdje gradonačelnik Bandić ima sigurno pravo jest kada pita zašto se nitko ne buni u povodu najsiromašnijega zagrebačkog kvarta, Kozari Boka, u kojemu je urbanistički problem bitno ozbiljniji. Ali, motivacija za promjenu zagrebačke urbanističke insuficijencije mnogo je ozbiljnija, te stoga neusporedivo efikasnija, baš u Varšavskoj.

Kada su prošloga ljeta studenti blokirali fakultete, pozvali su na suradnju seljake, koji su upravo tada bili zakrčili zagrebačke ulice traktorima zbog niskih otkupnih cijena svojih proizvoda. Evropska povjerenica za poljoprivredu Marianne Fischer Boel, koja je tada bila u posjetu Zagrebu, rekla je kako i kod njih protestiraju seljaci, ali građani za njih nemaju nikakve simpatije, jer razumiju da će, uspije li im prosvjed, poskupiti jaja, sir ili maslac ("Naši ih preziru a vaši im na demonstracije donose hranu i piće i meni je to potpuno nerazumljivo"). To bjelodano pokazuje potpunu socijalnu neosviještenost u kojoj se mnogi građani (pa i mnogi od „osviještenih prosvjednika“) ponašaju po najprimitivnijoj političkoj formuli "neprijatelj mog neprijatelja moj je prijatelj". Ovi građani ne shvaćaju da se susreću s arenom interesa za raspodjelu resursa koji su ograničeni, pa su interesi onih koji prosvjeduju protiv vlasti s različitim zahtjevima u međusobnoj konkurenciji.

U ovako pretpostavljenoj konkurenciji interesa moguća su načelno dva modela promatranja: a) sa stajališta moći koju jedan interes uspijeva mobilizirati (u institucijskome ili nekom drugom vidu); b) polazeći od ljestvice prioriteta socijalnih potreba – a ona, u postkomunističkim sredinama posebice, izgleda tako da su na prvome mjestu nezaposleni, pa umirovljenici pa tek onda zaposleni. Ako se, dakle, potpisuje referendum u vezi sa zakonom o radu, nadajući se pet posto većim primanja, K-15 ili trinaestoj plaći, onda nije jasno zašto bi se tom zahtjevu morali pridružiti nezaposleni i umirovljenici koji sve to nemaju (i ne mogu dobiti). U Hrvatskoj, u kojoj, na primjer, raste broj nezaposlenih i smanjuje se fond za socijalnu

pomoć, može se samo reći da živimo u društvu u kojem se ne priznaje siromaštvo. U tom smislu, za razliku od onih koji govore da je hrvatsko društvo previše politizirano, čini se opravdanijom tvrdnja da je ono premalo politizirano, da se ljude ne može pokrenuti bitnim, politički profiliranim programima, nego tek atraktivnom pojedinačnošću – koja će potom biti stalno poopćivana, uglavnom nedomišljeno. To se pokazuje i u situacijama u kojima latentno nezadovoljstvo dopijeva do elementarne akcijske razine, najčešće iskazane nekom vrsti građanskoga neposluha, tj. odbijanja da se prihvati uvriježeni, naime: otprije nametnuti, Red.

Građanski neposluh je vrst prosvjedovne građanske akcije koja se sastoji u javnome i nenasilnom kršenju zakona ili drugoga propisa u ime nekoga načela pravednosti koje je ovim propisom očito zaniževano. Neovisno o tomu poduzima li ovakvu akciju pojedinac ili skupina (spontano ili organizirano), odgovornost je za kršenje zakona uvijek individualna. Građanski neposluh pritom ne dovodi u pitanje legalnost zakona, nego njegovu legitimnost (zakon je *legalan* kada je donesen u skladu s postupkovnim/proceduralnim načelima važećima u danom pravnom sustavu, a *legitiman* kada odgovara nekim načelima pravednosti, odnosno temeljnim načelima – "duhu" – ustava dane zajednice). Ovo djelovanje time u biti ostaje unutar danoga pozitivno-pravnoga sustava (za razliku od revolucionarnoga kršenja zakona, koje je najčešće i ne-javno za razliku od neposluha). Ovakav je neposluh neposredan kada se izvodi kršenjem zakona ili propisa koji se smatra neprihvatljivim (u dijelu posvećenome kaznama), a posredan kada se u ime jasno označene protimbe

nekome propisu krše neki drugi propisi (primjerice oni o javnom okupljanju ili o prometu), jer se osporavani propis (npr. iz domene vanjske politike) ne može neposredno kršiti. Svrha je građanskoga neposluha motiviranje javnosti da djeluje na promjenu neprihvatljivih propisa.

Za građanski je neposluh, uza sve navedeno, ključna značajka načelna usmjerenost na nenasilje. Konkretno, to znači isključivo pasivan otpor organima reda, koji, poput ljetosnje situacije u Varšavskoj, uklanjaju prosvjednike koji ometaju provođenju osporavanoga propisa – npr. odbijanjem da se dragovoljno napusti neki prostor ili prostorija zauzeti zbog prosvjedovnih razloga (korištenjem težine tijela, a ne ekstremiteta – nastavljajući tradiciju označenu indijskim terminom *satyagraha* koji je, posredstvom Gandhijeve prakse, ušao u opću uporabu kao oznaka za takvo nenasilno djelovanje), ali i odbijanjem da se plate novčane kazne ili porez (još od Thoreaua).

Nenasilni otpor ovoga tipa može izazvati i neposredne i posredne političke posljedice, no ono što svakako pokazuje (posebice ako se ponavlja u razmjernom kratkim razdobljima) jest da institucionalizirani kanali političkoga komuniciranja ne funkcioniraju. U Hrvatskim uvjetima to je utoliko opasnije ukoliko općenito niska politička kultura otežava jasno javno formuliranje programskih razlika, pa i alternativnih pozicija. Politička nesigurnost vlasti (ali i „alternativnih intelektualaca“) pridaje stoga i minornim incidentima epske razmjere, pa se zbog odatle nužnoga koncentriranja na puke povode, s jedne strane, "malim akcijama" postiže katkada neočekivano jake efekte, ali se, s druge, uzroci gube u medijskoj halabuci.

Srđan Dvornik

ulični čistači i sokaci pravne države

"Aha, odoše aktivisti na odmor" – pao je mnogi komentar kada su najistaknutiji predstavnici inicijative "Pravo na grad" (koja okuplja istoimenu udrugu i Zelenu akciju) početkom zadnjeg tjedna jula objavili privremeno zatišje i nove protestne akcije u septembru. "Hvala bogu, maknuli su se" – vjerojatno su pomislili čelnici zagrebačkih gradskih ureda i njihov šef, a s njima i njihov omiljeni investitor te zaštitnici sviju njih – ministri kulture, zaštite (?) okoliša te unutarnjih poslova.

Značenje neke stvari često se bolje vidi kada nam ona prestane biti dijelom svakidašnjeg okruženja; tako se i iz ovih dviju tipičnih reakcija može otčitati po čemu je značajan fenomen Prava na grad tek kada su njegove aktivnosti privremeno smanjene, pošto su doseglye maksimum koji građanski pokret u ovakvoj sredini može postići. Za one koji na znane i neznane načine odlučuju o gradskom prostoru i trže njegove vrijednosti, proteklih je nekoliko godina pokazalo da ono što je počelo velikim plakatima s prekrštenim likom zagrebačkog (još uvijek) gradonačelnika i golemim transparentom o *totalnoj rasprodaji* Cvjetnog trga nipošto nije bilo tek simboličan protest grupice osobito senzibilnih aktivistkinja i aktivista, nego dugoročna akcija koja stječe sve veću građansku podršku. Za tzv. obične građane, koji taj svoj građanski status ne potvrđuju nikakvim odnosom spram javnog prostora i javnih poslova, pokret Pravo na grad je zadobio značaj svojevrstnog javnog autoriteta, od kojega se očekuje stalan nadzor nad onim što se (zlo)čini po najužem gradskom centru, ali i po najodgovornijim gradskim i državnim institucijama. Za medije tipične hrvatske razine stvar je pak već počela poprimati obrise polutajne, zavjerenički vođene i čvrsto hijerarhijski strukturirane organizacije.

Inicijativa Pravo na grad, usporedi li je se sa standardnim tipom nedržavnih ("nevladinih", kako se uobičajeno krivo kaže) organizacija, bez sumnje predstavlja jedan od prvih pravih građanskih pokreta u ovom društvu. Spontanom građanskom okupljanju svjedočili smo i pod kraj 1980-ih godina, i u 1990-ima, ali tada je bila riječ o manjim skupinama, koje su pokušavale braniti neke temeljne vrednote, poput elementarnih ljudskih prava. Kako te vrednote nije sistematski gazio samo

državni sistem, nego i golema društvena većina, kojoj je u ime nacionalnog kolektivismu bila posve prihvatljiva diskriminacija etničkih i drugih manjina, ni o kakvom pokretu nije moglo biti riječi. Štoviše, politički je režim mogao na te malene skupine po potrebi nahuškati svoj kontra-pokret ansambla "udruga proizašlih iz Domovinskog rata", zbog kojih se valjda tako duboko udomačio osebujuan termin "nevladine udruge", koji ima smisla samo zato što postoje i *vladine*. Vrijednosno motivirane autonomne grupe, koje su često morale biti spremne i na priličan rizik, za svoj opstanak i djelotvornost zasigurno mnogo duguju i podršci izvan Hrvatske. I to ne samo novčanoj, kako se to prvo i najčešće predočava primitivnoj publici, nego prije svega političkoj – onoj koja je kroz poruke demokratskih vlada i međunarodnih institucija i organizacija stavljala hrvatskim vlastima na znanje da domaći civilni akteri nisu osamljeni u obrani ljudskih prava.

Mnoge su građanske organizacije svoju uspješnu postupnu institucionalizaciju, koja je trebala osiguravati logistiku nužnu za širi civilni angažman, platile postupnim koncentriranjem na aktivnosti užih, profesionaliziranih krugova, pa i odustale od šireg aktivnog članstva. Malobrojne su održale aktivne, ali ne odveć brojne krugove 'običnih' članova i članica; rijetki su primjeri, poput zagrebačke inicijative za povratak imena Trgu žrtava fašizma, koji su uspijevali s vremenom javno okupljati i po nekoliko hiljada ljudi.

Taj je primjer istodobno i atipičan – jer se za većinu nije radilo o kontinuiranoj aktivnosti, nego o okupljanju jednom godišnje radi izražavanja protesta protiv potiskivanja antifašističke tradicije – i tipičan, jer je pokazao nešto što će se potvrđivati i u ono malo drugih uspješnih primjera: snagu poopćivih vrednota. Premda su ga režimski političari, mediji i aktivisti uporno nastojali vezati uz komunističko nasljeđe, pijetet spram žrtava i osudu režima koji ih je žrtvama učinio ipak nije bilo moguće difimirati. Dapače, kada su pod kraj 1990-ih, nervozni valjda zbog vidno rastuće javne podrške, protivnici počeli nasilno nasrtati na okupljene na trgu, kontrast je postao prejak i za većinski, konformistični dio javnosti, pa su nasilni

ekstremisti i u medijima srednje struje konačno portretirani upravo tako – kao nasilni ekstremisti, a ne više kao zatočnici nacionalnih vrijednosti, koji samo malo žešće izražavaju opradani gnjev hrvatskog čovjeka prema onima koji nam stalno nabijaju na nos nekakvu ustašku prošlost.

Javno izricanje jedne u krajnjoj liniji ipak neosporne vrednote, uporno ponavljano iz godine u godinu, dovelo je do polarizacije stavova; u kontekstu u kojem je i inače bio istekao rok trajanja neupitne većinske podrške vladavini HDZ-a i njegovog vođe, nova garnitura na vlasti je uvažila i zahtjev da se Trgu žrtava fašizma vrati njegovo ime.

prvi koraci pokreta

Pravo na grad je, međutim, pokret koji je prošao put od javnog iznošenja problema grabeži gradskog prostora (i isticanja njegove vrijednosti) te mobilizacije javne podrške zaštiti javnog prostora, preko dugog marša – ne kroz inistitucije, nego ispred i oko njih – do neposredne fizičke zaštite prostora od presizanja sprege arbitrarne politike i profilerskog interesa. Može ga se s punim pravom nazvati pokretom, jer u njemu djeluju i vrlo kompetentno vodstvo, i širok krug aktivistkinja i aktivista koji redovito raspravljaju i zajednički usmjeravaju aktivnosti, i još širi krug građana i građanki koje aktivno, često i vrlo požrtvorno sudjeluju u zahtjevnim i dugotrajnim akcijama. Uz njih, tu je i niz organizacija i grupa iz intelektualnih i stručnih krugova (o neovisnoj eliti, nažalost, ne može biti riječi), građanskih udruga i ustanova, organizacija mladih, grupa za alternativnu kulturu itd.

Kako je to moguće u društvu u kojem je svaka briga za javno dobro većini nešto onostrano, a manjini prilika za probitačan biznis? Među malobrojnijim ranijim primjerima ističe se pokret protiv projekta DružbAdria, koji su obilježavale slične značajke – od vrlo upućenog i vještog vođenja, preko sposobnosti okupljanja široke lepeze aktera i efektne mobilizacije podrške u značajnom dijelu javnosti, do fokusiranja utjecaja i pritiska na odgovorne institucije. Malo je kome trebalo obrazlagati i dokazivati vrijednost zaštite okoliša protiv visokog rizika vezanog uz izvoz golemih količina nafte, pogotovu obzirom na to da su očekivani prihodi bili daleko niži od cijene mogućih šteta.

Što je tu poopćivu vrednotu pretvorilo u pokret, osim energije, volje i sposobnosti onih koji su ga pokrenuli? Tih je 'resursa' bilo i kod onih koji su, primjerice, u svojoj obrani ljudskih prava uvijek ostali u manjini, kao 'neprijatelji' nacije i države. Vrijednost ljudskih prava – ma koliko pravo na život, osobnu sigurnost, slobodu i ravnopravnost bili od opće vrijednosti za sva ljudska bića – nije se pokazala u praksi toliko poopćivom: društvena tradicija balkanskih i postkomunističkih zemalja sigurnost

i 'prava' ipak konstruira kao nešto što se dobiva pripadnošću (etno-nacionalnoj) zajednici i dobrohotnošću vladara kojima smo pokorni i poslušni. Održivost života nasuprot zagađenoj prirodi, premda se pravo na zaštićen okoliš 'generacijski' svrstava daleko 'kasnije' od temeljnih individualnih prava, očividno za mnogo širi krug ljudi znači nešto primarno, nešto od elementarne vrijednosti, nezagađeno 'politikom', što prethodi individualističkom nonkonformizmu.

Ne mogu točno odrediti koji su tu udio imali i faktori kao što je isticanje problema unosa alohtonih morskih organizama putem balastnih voda u tankerima, ili tradicionalni zazor spram svega što dolazi iz Rusije, faktori koji su i bez namjere organizatora mogli harmonizirati s prevladavajućim obrascima ksenofobije i idolatrije 'Zapada'. Također je teško odrediti koliko je prevazi zahtjeva pokreta protiv projekta DružbAdria pomoglo to što mu se svojom potporom priključila i katolička crkva te što je naftno-ekologijski prijemor postao jednom od točaka suprotstavljanja između predsjednika Mesića i predsjedničke kandidatkinje vladajuće partije, Jadranke Kosor. Kao što katolička crkva nije tek jedna među nedržavnim organizacijama, tako ni pozicioniranje HDZ-ove kandidatkinje protiv DružbAdrije nije partiji ostavilo prostora da podrži projekt, kolikogod slučaj te kandidatkinje bio izgubljen. Bilo kako bilo, to je rijedak, ako ne i jedini primjer da je dugotrajnim djelovanjem pokreta odozdo – barem zasad – osujećena neka nakana vladajućih krugova.

Pravo na grad nema olakotnih okolnosti niti prečica do najšire javne podrške. Istina, pripisuju mu 'urbani šovinizam' ili čak 'rasizam', ali većini je aktivista i pristaša i odveć jasno da je povlačenje linije konfrontacije po razdjelnici ruralnih dotepenaca i profinjenih građana nespojivo sa zalaganjem za kvalitetu života nasuprot sprezi političkih patrona i njihovih 'poslovnih' klijenata. Više od bilo kakve deklaracije ili programskog obrazloženja o tome svjedoči spontana reakcija kojom su sudionici protestnog skupa u maju (u povodu drugog pokušaja ograđivanja prostora za rušenje stabala i kopanja Varšavske ulice) ušutkali neku budalu koja je počela vikati Milanu Bandiću neka se "vrati u Grude". Zagreb je, uostalom, useljenički grad, u kojem je još prije četrdeset godina dobrih 60 posto stanovnika bilo rođeno ne samo u nekom manjem mjestu, nego baš na selu.

U stvarnoj konfrontaciji između primitivizma i civiliziranog odnosa spram kvalitete života radi se o nečemu drugome: o tome da se upotrebnu vrijednost prostora, pa i urbanoga, ne da svesti na cijenu i isplativost, te da ta upotrebna vrijednost, pored mjesta za promet, stanovanje i obavljanje poslova obuhvaća i ambijentalnu vrijednost, mjesto za ugodno provođenje vremena, javno druženje, debatiranje, igranje i obrazovanje. Primitivizam koji u unutrašnjosti donjogradske bloka vidi голу

lokaciju na kojoj se po kvadratnom metru zemljišta može izbiti najviša cijena izgrađenog kvadrata poslovnog prostora ili luksuznog stana visoko je urbana pojava. A u zajedništvu kojim su stanari nekih od tih blokova uredili prostor sa zelenilom i mirom usred gradske vreve, kao i u skrbi Prava na grad za nekomercijalizirane, čovjeku raspoložive javne prostore ima još tragova onog starog ruralnog, životnom nuždom uvjetovanog smisla za održavanje zajedničkih dobara.

Pokret Pravo na grad tako se upustio u otkrivanje koliko je grad, na jednom svojem punktu ambijentalne vrijednosti, osjetljiv na tu vrijednost i spreman da je brani. Time je, dakako, potaknuo i ono suprotno: ne samo očitovanje drugih vrijednosnih orijentacija, nego i dotadašnjih načina vođenja politike prostora. Oni koji u analizi politike nisu tehnokratski ograničeni na *policy*-proces odavno znaju da politiku koja se u zbilji vodi podjednako određuju odluke i ono što se drži izvan procedure odlučivanja. Tko zna koliko je već diloa i štela sklopljeno a da to gradska javnost nije uočila, sve pod velom sporazum? zainteresiranih strana i poneke pinke za sve političke grupe, da se održi zajednička zavjera šutnje. Pa i u žiriju za izbor arhitektonskog rješenja projekta "Cjetni prolaz" (koji više ni formalno nije prolaz) privatnog investitora T. Horvatinčića još su se bezočno pokazivali čelnici u gradskoj upravi nadležni baš za tu vrst zahvata u javni prostor. Inicijativa Pravo na grad rođena je upravo iz shvaćanja da zapušteni prostori nisu prirodan plijen političkih gazda i profitnih investitora koji im vraćaju usluge, nego prilika za odlučivanje o tome što je javni interes. Čim je osporeno prešutno identificiranje javnog interesa s onime što se isplati privatnim investitorima i političkim pokroviteljima, i samo je odlučivanje o tome moralo doći u fokus – institucionalno i vaninstitucionalno, proceduralno i dogovorno, manifestno i latentno. Ni danas još ništa nije razriješeno, ali je barem pretvoreno u javni problem.

Instruktivni su koraci kojima je pokret došao i do samog sebe (tj. od užeg kruga posebno senzibilnih i motiviranih pa do sadašnjih razmjera, u kojima su hiljade građana spremne protestirati po mećavi i vrućini), i do sadašnje razine p(r)okazivanja problema javnog upravljanja gradom. Početna je provokacija – prekrižen lik – ukazala na to kako se gradonačelnik Bandić čak i simbolički osobno nameće kao svakom loncu poklopac, što ukazuje i na visoku koncentraciju realne moći. Transparent dotad neviđenih razmjera upozorio je da javni prostor, simboliziran Preradovićevim (Cvjetnim) trgom, postaje predmet "totalne rasprodaje" privatnim investitorima. Peticija koju je potpisalo više od nevjerojatnih 54.000 građanki i građana potvrdila je da zahtjevi Prava na grad imaju težinu što daleko premašuje egzotičan krug kulturnih alternativaca. To je potvrdilo i kasnije ispitivanje

javnog mnijenja. Majicama s porukama, plakatima, javnim izvedbama, protestnim skupovima, simboličkim preimenovanjem trga žrtava gradonačelnika i mnogim drugim provokacijama nastojalo se skrenuti pozornost na to da gradska politika ide debelo krivim smjerom. Istodobno, i među arhitektima, urbanistima, kunst-historičarima, sociolozima i iz drugih struka bilo je sve više glasova kritike.

Svima je tim akcijama ipak u osnovi bila pretpostavka da se na smjer političkog odlučivanja može utjecati bilo izravno, upozoravanjem onih koji odlučuju, bilo neizravno, kroz promjenu stavova javnosti. To što se pokazalo da oni koji politički odlučuju i na gradskoj i na državnoj razini nisu osjetljivi na javne impulse nije neuspjeh, nego baš uspjeh pokreta. Nitko nije bolje objasnio kolika je važnost građanskog angažmana od onoga koji ga je negirao: izjava Milana Bandića kako demokracija znači da građani jednom u četiri godine na izborima nekome povjere vlast, a onda mogu samo gledati kako taj čini što ga volja, najbolje je javno upozorenje na samovolju koja prijete ako građani ne postupaju kao građani nego kao podanici.

Uređeni sistemi u kojima je vlast pravno ograničena i demokratski kontrolirana, a društvo ima autonomnu moć u odnosu na političku strukturu, raspoložu mnogim 'mirnodopskim', institucionalnim mehanizmima putem kojih jedni dijelovi sistema kontroliraju druge. U Hrvatskoj očividno nije tako: Ministarstvo kulture nije kontroliralo da li planirani rušiteljsko-graditeljski zahvati zadiru u zaštićenu cjelinu; Ministarstvo zaštite (?) okolišta itd. nije uzelo u zaštitu integralne vrijednosti prostora, premda ga zakon na to ovlašćuje i zadužuje; Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala nije se donedavno bio zainteresirao ni za ulogu nosilaca javnih funkcija u privatnom projektu niti za potpisivanje štetnih ugovora u korist privatnog projekta na račun javnog gradskog budžeta. Kao što ni gradska opozicija, koja je na nacionalnoj razini stup vladajuće grupacije, nije imala efektivno ništa protiv svega toga. Glavno sredstvo javne kontrole – javna glasila – značajnim su se dijelom s očevitom pristranošću postavila spram privatnog investitora.

I tako je ispalo uzaludno sve ono upozoravanje da je javni interes u projektu "Cvjetni prolaz", pa potom samo "Cvjetni", blago rečeno prijeporan. Pokazalo se da je priča o prolazu kroz blok između Preradovićevog trga i Gundulićeve ulice od početka bila fikcija, jer investitor nikada nije postao vlasnikom zgrade Stomatološkog fakulteta, koja gleda na Gundulićevu ulicu. Sam objekt koji se gradi unutar bloka naprosto je veliki *shopping mall* s nešto luksuznih stanova na vrhu, u čemu se javni interes može naći tek istom onom vrhunskom alkemijskom vještinom kojom ga hrvatske vlasti nalaze u privatnim terenima za golf. Pritom se, unatoč razmetanju pridjevom "*lifestyle*", izgleda

radi o najobičnijem veletrgovištu kakva se u gradovima s pažljivijom politikom prostora smješta na rubove grada, jer je projektom pod nj smještena i golema podzemna garaža koja bi mogla obuhvaćati i do 700 mjesta. Sve u stilu visoke poslovne racionalnosti, ta je garaža – otpočeka protivna javnom interesu, jer bi u najuži centar grada privlačila još više automobila – ostala u projektu i onda kada je postalo jasno da je izlaz na Gundulićevu ulicu bio običan račun bez krčmara. To što grad Zagreb tada priskače žrtvovanjem pješačke površine u Varšavskoj ulici kako bi se odatle – uz to, gradskim novcem – prokopalo rezervni ulaz u potemkinovu garažu trebalo je biti krajnji zov antikorupcijskim tijelima da provjere čiji je zapravo taj "javni" interes. Pogotovu kada se u to ime počelo odstupati i od urbanističkog i od detaljnog plana uređenja prostora (čijim se donošenjem već prije pogodovalo privatnom investitoru), a pokazalo se i da nisu ispunjeni pravni uvjeti za probijanje veze tog ulaza sa samom garažom, budući da bi on morao voditi kroz privatni prostor.

građanski neposluh kao zaštita prava

Stoga posljednju fazu djelovanja Prava na grad, u kojoj su građanke i građani morali pribjeći fizičkoj zaštiti prostora Varšavske i stabala u njoj, valja gledati kao krajnje sredstvo koje jedino preostaje kada se pokaže da "institucije" ne obavljaju svoj deklarirani "posao" (ili da im stvarni posao, koji i predobro obavljaju, s javnim interesom nema mnogo veze). Formalno, bila bi to samo građanska neposlušnost ljudi koji neke vrednote cijene više i od važećih normi – kada bi se moglo vjerovati makar u minimalnu korektnost sistema.

Da tome nije tako, osvjedočili smo se već na prvom koraku ove posljednje etape: 22. januara, kada su radnici poduzeća što ga je kao investitor angažirao Grad Zagreb krenuli postavljati ogradu oko radilišta/rušilišta u Varšavskoj, a aktivisti im se ispriječili štiteći stabla svojim tijelima, pokazalo se da se u radove kanilo krenuti bez važeće dozvole. Naime, nije još bio istekao ni rok za podnošenje žalbi stanara, a da se i ne govori o tome odakle je investitor mogao unaprijed znati da će one biti odbijene.

Taj je događaj paradigma ne samo storije oko Cvjetnog i Varšavske, nego i 'funkcioniranja' cijelog sistema. Komunalni redari, inspekcija, policija i tko zna tko sve još bili bi mirno gledali bespravan početak radova. Jedinici koji su reagirali, upozorili i do intervencije zaduženih organa zapriječili početak protupravnog zahvata bili su 'neposlušni' građani. Oni su ti koji su isto tako upozorili i javno tužilaštvo i njegovu specijalnu antikorupcijsku jedinicu kako je krajnje vrijeme da provjere valjanost cijelog postupka, što je dovelo do toga da glavu iz pijeska izvuče i Ministarstvo kulture. Oni su ti koji su po

smrzavici prošle zime, i po ranoj vrelini prošlog proljeća, danonoćno čuvali ulicu od sličnih upada. Oni su natjerali Gradsku skupštinu da se suoči sa svojom odgovornošću, upozorili da Ministarstvo "zaštite" okoliša i dalje drži glavu u pijesku... A kada je gradska uprava unatoč svemu tome, ili baš zato, požurila nametnuti početak radova kao gotov čin, oni su ti koji su, na kraju, mogli učiniti još samo to da sjednu pred noge napuhanoj sili interventne policije i time prepriječe ulaz i izlaz na poprište uništavanja stabala i kopanja rupetine koja vodi u ništa.

Civilni pokret ima nekoliko intrinzičnih ograničenja. Ako želi prokazati nelegitimnost postupanja vlasti, njenih normi ili nje same, ima dvije mogućnosti: nastupati u totalnoj konfrontaciji, kao vrh ledenog brijega masovnog nezadovoljstva i ukinuti se u pobuni koja bi mogla silom zbaciti vlast, ili pak poći od nekog važećeg normativnog temelja poretka i nenasilnim aktima protesta i građanske neposlušnosti p(r)okazati da sam poredak odstupa od tog temelja. To pak pretpostavlja da postoji netko kome bi se to pokazalo – javnost. U slučaju Prava na grad ne radi se ni o revoluciji ni o pohodu na poredak (zvali ga politokratskim ili kapitalističkim), nego o nastojanju da se neke njegove norme – vrijednosti prostora i kvalitete života – afirmira protiv drugih normi (profitne 'logike') i protiv postupanja institucija vlasti. U takvoj opciji, granice pokreta leže u bezobzirnosti s kojom će vlasti koristiti silu i u neosjetljivosti javnosti na norme o kojima je riječ. Sila je nadmašila sva očekivanja: u jednom je danu, 15. jula, pohapšeno oko 150 građanki i građana, a policija je posegnula i za dosad malo poznatom "mjerom opreza" – zabranom "posjećivanja određenog mjesta ili područja". Osjetljivost javnosti je potvrđena: već i među onih 150 uhapšenih bilo je mnogo građana koji nisu bili dio neke 'tvrde jezgre', a nakon toga su hiljade ljudi danima blokirale promet i protestirale pred središnjicama najodgovornijih partija i pred gradskim institucijama.

Sila s kojom se pokret suočio jest granica koju je teško preći bez nasilja, ali su sami razmjeri sile djelovali kao raskrinkavanje. Premda je to stvar za opsežniju raspravu, dostatno je reći da su i hapšenje i zabrana kretanja u režiji Karamarkovih policajaca očevidni akti prekoračenja ovlaštenja. To im i nije prvi put (sjetimo se razbijanja Trojanskog konja i postupka prema mirnim braniteljima Varšavske u noći 10./11. februara), ali sada su zagazili mnogo dublje: hapšenje umjesto uklanjanja ljudi koji samo pasivnim sjedenjem sprečavaju prolaz rušilačkoj mehanizaciji; privođenje radi "uzimanja podataka" i "obavijesnih razgovora", koje traje po više od 10 sati, a onda se odjednom pretvara u zadržavanje *osumnjčenika*; izricanje mjere kojom se zbog minornog prekršaja ograničava ustavno pravo slobode kretanja, i to na prostoru daleko većem od mjesta mogućeg počinjenja prekršaja; i konačno,

naredba kojom se izriče ta "mjera opreza" protuzakonito uskraćuje pravo žalbe!

Moguće je da pokret Pravo na grad, tjerajući lisicu zloporabe u odlučivanju o gradskom prostoru, istjera vuka mnogo težih oblika neodgovorne i nekontrolirane vlasti. Na primjeru navodne nemoći da se, i unatoč odlukama Gradske skupštine i istragama DORH-a i Ministarstva kulture, stavi moratorij na radove u Varšavskoj vidi se kolika je glupost počinjena uvođenjem direktnog izbora gradonačelnika, koji više ne odgovara predstavničkom tijelu (dok su razumni prijedlozi još prije promjena zakona sugerirali da se članice i članove predstavničkih tijela bira kao individualne kandidate, uz zadržavanje biranja i smjenjivosti načelnika u skupštini ili vijeću). Na primjeru nepodnošljive lakoće nerazmjerne policijske represije pokazale su se i rupe u Prekršajnom

zakonu i deficit civilne kontrole nad represivnim aparatom, koji bez prepreka stavlja grad pod faktički režim izvanrednog stanja. O zloporabama u upravljanju prostorom da i ne govorimo.

Ipak, da bi se tog vuka i ulovilo, nije dovoljan građanski angažman 'na mišiće'. Dok partije budu prebacivale odgovornost jedna na drugu, istovremeno sudjelujući u diobi plijena vlasti, a formalno podijeljene javne institucije ostanu povezane istom neformalnom mrežom, dok se tobože privatni interesni krugovi budu prvenstveno brinuli o političkoj protekciji, a mediji o bliskosti i jednima i drugima, prostora za proizvoljnu (zlo)upotrebu vlasti bit će i dalje. A za rastuće nezadovoljstvo 'rezultatima' neodgovornog i lošeg upravljanja spremne su, vidimo, represivne mjere. Pa tko dulje izdrži.

restorativna pravda

Branka Peurača
Meliora d.o.o., medijatorica i konzultantica

zašto je restorativna pravda važna tema

Prošle je godine mađarsko Ministarstvo pravosuđa i policije za dvjestotinjak sudaca, državnih odvjetnika i službenika Ministarstva organiziralo konferenciju na koju su pozvali tridesetak stručnjaka i stručnjakinja iz drugih zemalja koji, radeći u policiji, pravosuđu, školstvu ili udrugama, primjenjuju restorativni pristup. Slušajući te stručnjake kako s velikom predanošću govore o dugoročnijim i potpunijim rješenjima u naizgled beznadnim slučajevima nasilja i nesigurnosti, sudionici su bili iznenađeni dosegom restorativne (obnavljajuće) pravde i širokom primjenom njenih načela, umnogome suprotnim od punitivne (kažnjavajuće) pravde koju svakodnevno primjenjuju. Mađarska posljednjih godina uspostavlja sustav primjene restorativne pravde u područjima maloljetničkog kriminala, problema suživota s nacionalnim manjinama i u školstvu, a konferencija je organizirana kako bi kreatori i provoditelji strategija dobili širi uvid u principe i primjenu u raznim područjima i sredinama.

Već tridesetak godina restorativni pristup razvija se na različite načine. Ponegdje – kao u Kanadi, Australiji, na Novom Zelandu – kreatori javnih programa i strategija svoj pristup grade koristeći tradicionalne metode starosjedilačkih naroda u kojima se probleme rješava uz veliku uključenost cijele zajednice. Drugdje lokalne skupine koje djeluju u zajednici – kao što je to sedamdesetih bila crkvena općina nadomak finskog glavnog grada – razvijaju metode za pružanje podrške žrtvama nasilnih kaznenih djela koje se zasnivaju na vrednotama koje zastupaju. U Hrvatskoj su aktivisti i aktivistice mirovnih i ženskih grupa učili o medijacijskim vještinama i razvijali vlastitu metodologiju, a najvidljiviji i najdugovječniji izdanak njihovog rada je sustavni rad na medijaciji u školama koju provode udruge, ponegdje uz potporu lokalnih samouprava. Najimpresivnija praksa u kompleksnim slučajevima, medijacija između povratnika u kuće i stanove u Istočnoj Slavoniji i u

Splitu malo je poznata i nimalo dokumentirana.

Osim sustavnog proučavanja i pisanog traga o domaćoj praksi, u Hrvatskoj nam nedostaje i uvid u ono što se događa u drugim zemljama, kao i znanja o temeljima restorativne prakse, tako da se alternativno rješavanje sukoba i medijaciju često percipira isključivo kao sredstva za smanjenje opterećenja sudova ili za rješavanje pojedinačnih sukoba među učenicima u školama. Istovremeno se ignorira ili zanemaruje važne elemente restorativnog pristupa, kao na primjer obnovu sklada u zajednici ili neizostavno preuzimanje odgovornosti sudionika u restorativnom procesu. Restorativna praksa u našoj je zemlji građena na temeljima treninga iz praktičnih medijacijskih vještina, dok u proces nisu bili uključeni teoretičari i istraživači. Prijevoda i znanstvenih radova iz tog područja nedostaje. Ambicioznijim studentima socijalnog rada koji su tijekom posljednjih dviju godina nakon mojih predavanja iz predmeta *Rješavanje sukoba* zapitkivali o primjeni restorativnih načela u specifičnim područjima mogla sam preporučiti jedino izvore na stranim jezicima. Izborom tekstova koji slijede odgovaram i na njihove upite i na traženja polaznika medijacijskih treninga.

Četvoro odabranih autora predstavlja različite vidove restorativne pravde i potencijale za njenu primjenu u praksi. Zahvaljujemo mađarskom Ministarstvu pravosuđa i policije na dopuštenju za prijevod tekstova iz publikacije proizašle iz gore spomenute konferencije, *European Best Practices of Restorative Justice in the Criminal Procedure*. Tekstovi su skraćeni i prilagođeni, a izvorne verzije na engleskom jeziku mogu se naći na www.eucpn.org/library

U idućem broju čitat ćete o restorativnom pristupu u kontekstu socijalne pravde te o restorativnoj praksi koja se razvija u nama susjednim zemljama.

Dr. Lode Walgrave
Katholieke Universiteit Leuven, Belgija

zašto restorativna pravda?

uvod

Restorativna pravda širom svijeta postojano zadobiva sve veći kredibilitet kao moćna alternativa tradicionalnim odgovorima na kaznena djela. Restorativna pravda je sada postala, kao što to kaže Howard Zehr,¹ široka i mirna „rastuća rijeka“ inovativnih praksi, empirijskog istraživanja, teoretske, juridičke i etičke refleksije, i ona je sveprisutna tema u reformama pravosuđa u područjima koja se odnose na mlade počinitelje i na kaznena djela.

Restorativne su prakse uvedene u većinu sustava kojima se odgovara na kaznena djela. Međunarodne su organizacije utvrdile preporuke i izjave kojima promiču restorativna načela i prakse u odgovorima na kaznena djela.² Restorativne prakse se također primjenjuju u rješavanju sukoba i nepravdi u društvenim institucijama. Na primjer, na njih se oslanja u slučaju sporova među zaposlenicima, susjedskim i školskim sukobima, pitanjima socijalne skrbi i čak i kod mirotnih inicijativa kao odgovor na kolektivno, politički nadahnuo nasilje.

U svom suvremenom obliku, restorativna se pravda ponovno pojavila kasnih sedamdesetih, a njeno ponovno pojavljivanje poteklo je s više strana, od kojih su tri najznačajnija čimbenika bili pokret za zaštitu žrtava, komunitarizam i kritička kriminologija. Zajedno s mnoštvom drugih zasebnih inicijativa, ti su čimbenici vodili ka stvaranju širokog područja koje se danas naziva „restorativna pravda“. Ona uvelike prelazi granice kaznenih pitanja i sve u većoj mjeri prodire u pitanja discipline u školi, susjedskih sukoba, dobrobiti i zaštiti djece i drugih pitanja društvenog života.

Obzirom na svoje raznolike korijene i različite oblike, ne iznenađuje činjenica da restorativna pravda nije jasno definiran skup misli i praksi. Zbrci pridonose i drugi, slični pokreti kao što je to na primjer transformativna pravda.

Neke definicije smatraju da se koncept restorativne pravde proteže na sve dogovorne načine rješavanja sukoba u svim područjima društvenog života; drugi

ga ograničavaju na predmete kojim se bave kazneni zakoni. Neki restorativnu pravdu vide kao priliku za preusmjerenje slučajeva izvan tradicionalnog sustava kaznenog pravosuđa te kao dodatni element tom sustavu; maksimalisti ju vide kao vrijednu alternativu koja bi s vremenom mogla zamijeniti postojeći sustav kaznenog pravosuđa. Moje osobno viđenje je maksimalističko, zasnovano na viđenju da s vremenom restorativna pravda može sasvim preobraziti trenutni punitivni sustav kaznenog pravosuđa. Definiram ju kao opciju za izvršenje pravde nakon počinjenja prijestupa, a ta je opcija usmjerena prije svega popravljajući štetu koju je taj prijestup nanio pojedincu, odnosima i društvu. (...) U promišljanju o razlozima za restorativnu pravdu, razvijene su dvije su vrste argumenata: društveno-etički i instrumentalni.

društveno-etička teorija restorativne pravde

Promjena od punitivnog apriorizma ka restorativnom apriorizmu zasnovana je prije svega na društveno-etičkoj intuiciji. Restorativna pravda priziva bazični razlog postojanja sustava kaznen pravde. Zašto je zabranjeno krasti i kao privatna osoba činiti nasilje? Zato što, da to nije zabranjeno, viktimizacije bi se stalno događale i izazivale bi uzvrat istom mjerom te vodile ka eskalaciji međusobne viktimizacije. Društveni život bio bi nemoguć, budući da bi njime dominirala zlouporaba moći i straha.

Što bi onda, ako se dogodi kazneno djelo, trebala biti prva reakcija s društvenog stajališta? Popraviti u što većoj mjeri i što sistematičnije štetu nanijetu građaninu – žrtvi tog djela i onu nanijetu društvenom životu. Restorativna pravda ponovo uspostavlja kvalitetu društvenih odnosa i društvenog života koja je razlog za kriminalizaciju određenog ponašanja. Usmjerena je ka ponovnom uspostavljanju te kvalitete, a ne – barem ne u prvotnoj namjeri – primjeni nekog apstraktnog pravnog pravila.

Kvaliteta ovisi o priznanju individualnih prava i sloboda i o svijesti ljudi o međusobnoj ovisnosti u njihovom postizanju. Imamo privatne živote i privatne potrebe koje želimo zadovoljiti uz što je moguće više autonomije, no također smo i članovi zajednice. Budući da neizbježno moramo živjeti zajedno, barem djelomično ovisimo jedni o drugima. Naša prava i slobode omogućuju nam naše vlastite izbore, no ta prava i slobode nas također suočavaju s našim društvenim odgovornostima. Možemo se odlučiti za potpuno i bezobzirno sebične izbore, ili u

svojim izborima možemo poštovati interese drugih i interese društvenog života. To ne može biti određeno zakonom, to je stvar društveno etičkog shvaćanja.

zajednički interes

Zagovarači restorativne pravde misle da su za kvalitetu društvenog života bolja konstruktivna rješenja koja su prihvatila direktno uključene strane, i da je ta kvaliteta ključni uvjet za ostvarivanje naših vlastitih osobnih interesa (*self-interest*). To sam nazvao zajedničkim osobnim interesom (*common self-interest*).

Ideja zajedničkog osobnog interesa stapa u jednu ideju naizgled kontradiktorne načine: liberali naglašavaju da smo pojedinci sa zasebnim potrebama, željama i ambicijama, no komunitarijanci naglašavaju da svoje živote dijelimo s drugima i da nam nema druge nego dijeliti prilike i dobra. Koncept zajedničkog osobnog interesa aktivno udružuje oba stajališta tako što se osobni interes usmjerava ka zajedničkom osobnom interesu, a ovaj opet služi pojedinačnom osobnom interesu.

Da bismo stekli veću autonomiju, trebamo jedni druge. Što se tečnije odvija međusobna ovisnost, više je prostora za svakog pojedinca da uživa slobodu i živi svoj život onako kako želi. U mom je interesu živjeti u miru, biti dio zajednice koja meni i drugima u njoj pruža najveći mogući prostor zasnovan na pluralitetu i solidarnosti. Živjeti u takvoj zajednici jest zajednički osobni interes.

Promičem takav život zajednice, ne zato što sam idealist odvojen od stvarnosti, nego zato što se nadam da ću dobiti najveću moguću korist od članstva u takvoj zajednici. No to je više od osobnog interesa, jer nisam sam u nastojanju da ostvarim te koristi. Ako svi uložimo u društveni život, svi ćemo profitirati od njegove visoke kvalitete. Što više dijelimo predanost zajednici, veće su naše osobne mogućnosti za uživanje slobode.

odgovor skepticima

Skeptici mogu tvrditi da je vjerovanje u zajednički osobni interes naivno. Misle pri tom na to što su u ovom trenutku društveni život i ljudski odnosi otežani, na zlouporabu moći u (međunarodnoj) politici, na nemilosrdnost u poslovnom sektoru, na ciničnu eksploataciju zakonskih prava, gubitak aktivne uključenosti u život zajednice, i na sebičnost u svakodnevnom životu. Čini se da ostavljaju malo nade zajedničkom osobnom interesu. Dva su odgovora na to:

1. Tlo za zajednički osobni interes nije posve besplodno. Svakodnevno uočavamo iskaze naklonosti, suosjećanja i solidarnosti sa siromašnima, sa slabima i sa žrtvama rata i prirodnih katastrofa. Filozofi kao Levinas³ prednjače s tvrdnjama da se u susretu s drugima neizbježno suočavamo s našom moralnom odgovornošću. I drugi autori s velikim autoritetom promiču ideju da se osobni interes najbolje postiže ulaganjem u kvalitetu društvenog života, na primjer Putnam⁴ svojim konceptom

socijalnog kapitala, Braithwaite i Petit⁵ pojmom dominiona, ili Barber⁶ idejom snažnih demokracija. 2. Ulaganje u zajednički osobni interes je etički izbor, a ne prirodna uvjetovanost. Čak i ako se ne uočava dovoljno u stvarnom životu, ostaje etički standard koji se uči odgajanjem, obrazovanjem, društvenim odnosima i iskustvima. Njeguje se i ohrabruje intervencijama zajednice i države.

restorativna pravda kao dio etičkog pokreta

Ovaj je društveno-etički pogled dio šireg pogleda na to kako bi građani trebali idealno sudjelovati u društvenim, ekonomskim socijalnim i kulturnim politikama, i kako bi trebali uzajamno djelovati u svakodnevnom životu. Restorativna je pravda dio tog društvenog pokreta, uvelike njime inspirirana, i pridonosi njegovom razvoju.

To čini najviše se oslanjajući na dogovor među građanima koji prihvaćaju odgovornost za svoje postupke, a ne prvenstveno na prinudnu intervenciju države. Vjeruje se da se, ako se stvore odgovarajući uvjeti, većina protivnika u sukobu može susresti uz međusobno razumijevanje i poštovanje, i naći konstruktivno rješenje. Filozofija restorativne pravde kao cjelina počiva na vjerovanju da većina ljudi ima duboko ukorijenjen osjećaj empatije za druge ljude, i da shvaćaju njihov zajednički interes da žive u skladu i miru.

To nije naivno vjerovanje. Žrtve i počinitelji, čak i u slučaju teških kaznenih djela, uistinu se sreću i postižu dogovor. Većina žrtava ne počinje sastanak zarobljena okovima ljutnje ili potrebe za osvetom. Ono što žele jest priznanje da im je nanescena nepravda, prilika da u potpunosti izraze svoje osjećaje, i očekuju mogućnost za razumnu nadoknadu. Većina počinitelja razumije da su počinili neprihvatljiv čin i da za to mogu biti kažnjeni, a nadaju se da će ta kazna biti najniža moguća. Dvoje najistaknutijih protagonista počinju restorativan proces s nadom da će iz njega dobiti nešto za sebe.

Tijekom procesa, oboje postupno počinju shvaćati kako je to što žele samo dio priče. Žrtva postaje svjesna koristi koje dobiva reparativnim postupcima počinitelja i zahvalna je za restorativnu vrijednost počinitelja ponovno integriranog u društvo; počinitelj uviđa zlo koje je nanio i razumije da su mu izgledi u društvu bolji ako prihvati odgovornost time što će nadoknaditi štetu koju je nanio. Oboje prepoznaju svoj interes u nalaženju konstruktivnog rješenja tako da mogu nastaviti živjeti u mirnom i podržavajućem društvenom okruženju. Njihov osobni interes integriran je u zajednički osobni interes.

To zasigurno ne djeluje uvijek, no radi se o tome kako ćemo u početku pristupiti sukobu. Hoćemo li pravnim procedurama unaprijed zagušiti potencijal za susrete pune poštovanja, ili ćemo dati šansu konstruktivnom rješenju tako što ćemo u početku djelovati uz pretpostavku da su sposobni i voljni postići dogovor mirnim putem? Započeti tako oslanjajući se na potencijale za konstruktivno dogovaranje nije naivan čin, nego dobro promišljen etički izbor. Ako takav pristup ne djeluje, treba pokrenuti prinudne pravne

mehanizme. Stoga, nije naivno dati prvenstvo potencijalima za dogovaranje, bilo bi naivno koristiti isključivo njih.

empirijski podaci o praksi restorativne pravde

Društveno-etička teorija nije proturječna s dosad raspoloživim empirijskim podacima. Podaci se ne temelje uvijek na dobrom metodološkom radu, no neki zaključci mogu se izvući iz dostupnih pregleda praksi.

Veliku većinu slučajeva u restorativni postupak upućuje policija ili pravosuđe, strane dolaze na susret, postižu dogovor i taj se dogovor općenito poštuje.

žrtve

Žrtve koje sudjeluju u medijaciji ili konferensiranju opažaju visok stupanj proceduralne pravde, cijene komunikacijsku vrijednost susreta i nalaze ishod pravednijim od tradicionalnih pravosudnih sankcija. Žrtve također doživljavaju manje post-traumatskog stresa nakon susreta, osjećaju manje straha i ljutnje, i više naklonosti prema počinitelju.

Trebamo zaključivati oprezno, no čini se da je jasno da one žrtve koje žele sudjelovati nisu razočarane restorativnom praksom.

počinitelji

I među počiniteljima je visok udio onih koji žele sudjelovati u restorativnom postupku. Vjerojatno se mnogi počinitelji jednostavno nadaju da će ishod tako biti bolji nego na sudu. Ta nada nije problem, dokle god ne uzrokuje sekundarnu viktimizaciju. Ono što dovodi većinu počinitelja to shvaćanja što su prouzrokovali jest sam proces, koji ih također dovodi do sve većeg emocionalnog uključivanja i do sve manjeg racionalnog kalkuliranja.

Počinitelji koji su sudjelovali u medijaciji ili konferensiranju bolje shvaćaju i prihvaćaju obavezu nadoknade štete nego oni koji su prošli kroz tradicionalni pravosudni sustav.

ponovno počinjenje kaznenog djela

Nalazi studija o ponovnom počinjenju ne vode pobjedonosnim zaključcima. Bonta i drugi su 2006. godine našli sveukupno 7% manju stupu ponovnog počinjenja u usporedbi s tradicionalnim kaznenim pravosuđem. Bolji su rezultati postignuti u programima koji su uključivali većinom počinitelje nasilnih i teških kaznenih djela. Na smanjen recidivizam utječe i kvaliteta restorativnog postupka. Ako se nakon restorativnog postupka provodi i sustavna podrška ili tretman počinitelja, rizik ponovnog počinjenja je znatno snižen. Može biti naivno očekivanje da će susret od nekoliko sati sam za sebe promijeniti životni tijek koji je ponekad krenuo krivo od samog rođenja. No taj susret je izvrsna prilika za početak tretmana i druge socijalne podrške.

Sve u svemu, intervencije restorativne pravde nisu

čarobni napitak kojim će se izbrisati recidivizam. No učinak na počinitelja i nije primarni cilj programa restorativne pravde. Primarni cilj je popravak štete nanijete kaznenim djelom. Sve u svemu, ukupni rezultati su ohrabrujući. Stopa sudjelovanja je veća no što bi skeptici očekivali; žrtve i počinitelji javljaju da se osjećaju bolje nakon takvog postupka, a recidivizam se ne povećava. A to je ono što je važno u dosljednom pristupu restorativne pravde.

javna sigurnost

Najsustavnija primjena postavki restorativne pravde provodi se na Novom Zelandu, gdje je od 1989. godine konferensiranje obiteljske skupine (*family group conferencing*) najuobičajeniji odgovor na sva teška kaznena djela koja su počinili maloljetni ili mladi počinitelji, reguliran Aktom o djeci, mladima i njihovim obiteljima⁷. Statistika u području kaznenih djela koja su počinili mladi pokazala je otad spektakularan pad. Drastično je pao broj uhićenja, broj mladih počinitelja na sudovima se prepolovio, a broj maloljetnih zatvorenika pao je na četvrtinu broja iz 1989. Vjerujem da je takav razvoj blagotvoran za javnu sigurnost.

pitanje pravne zaštite

Odbacivanje punitivnog apriorizma ne znači odbacivanje pravnog okvira za restorativnu pravdu. Međutim, načela koja slijedi punitivni sustav kaznenog pravosuđa ne mogu se jednostavno prebaciti u sustav restorativne pravde. Restorativna pravda zasnovana je na drugačijoj paradigmi, inspirirana na filozofiji koja se jasno razlikuje; ona drugačije konceptualizira suštinska pitanja kaznenog djela, teži različitim ciljevima, uključuje različite ključne čimbenike i djeluje u drugačijem društvenom i pravosudnom kontekstu. Istim kriterijima ne mogu se prosuđivati različite paradigme, baš kao što se košarka ne može igrati prema nogometnim pravilima. Pravo i pravni propisi nisu nepovredivi vladari društva; oni su sluge kvalitete društvenog života. Umjesto da restorativnu pravdu pokušavamo podvrgnuti načelima tradicionalnog kaznenog pravosuđa, trebamo preraditi pravne kriterije i preformulirati ih u skladu s filozofijom restorativne pravde. Tradicionalna su načela izgrađena kako bi očuvala dvije temeljne vrednote: jednakost svih građana i zaštitu građana od moći koju zloupotrebljavaju drugi građani i država. Te vrednote moraju također biti očuvane u restorativnoj pravdi, no pravna načela trebaju joj biti prilagođena.

Opisao sam restorativnu pravdu kao obrnuti konstruktivni retributivizam. Oba sustava – i punitivno kazneno pravosuđe i restorativno pravosuđe – jasno osuđuju (štetno) prekoračenje normi, počinitelja smatraju odgovornim za svoje ponašanje, i teže za uspostavom neke vrste ravnoteže. Štoviše, tamo gdje je to potrebno, oba sustava koriste prisilu u skladu s pravnim standardima.

Izazov tradicionalnom pravnom okviru proizlazi iz ključne razlike: punitivni apriorizam nasuprot cilju

povratka na stanje prije kaznenog djela (*aim to restore*). Da bi se postigao restorativni cilj, mora se ostaviti širok prostor za neformalno dogovaranje koje će uključivati sve strane, što je suprotno strogoj formalizaciji u rukama profesionalaca u penalnom sustavu. To je težak izazov, no nipošto nije nemoguć. Budući da je restorativna pravda relativno nova paradigma, misli o zakonodavstvu tek se počinju pojavljivati. Postoje mnogi primjeri trenutne primjene restorativnih procesa i njihovog pozicioniranja u odnosu na tradicionalne sustave kaznenog pravosuđa. Promatrani s maksimalističkog gledišta, to su samo prijelazni stupnjevi, no oni ukazuju na potrebu za teoretskim pravosudnim radom na uspostavljanju. Dat ću vam nekoliko primjera. Ravnopravnost svih građana pred zakonom ključna je vrednota u demokracijama, no slabo je zastupljena u praksi. Jednakost građana je nerealna u društvu u kojem je nejednakost uobičajena, a to je također istina i u pravnom procesuiranju i izricanju presuda. Kad je nepismena osoba koja je podvrgnuta istim složenim pravosudnim pravilima kao i branjenik sa završenim pravnim fakultetom, kad bogati plaćaju jednaku kaznu kao što ju plaćaju siromašni, to je „parodija ravnopravnosti u pravosuđu”. Pravila trenutnog pravosudnog sustava ne jamče više jednakopravnosti od neformalnih postupaka restorativne pravde. Upravo obrnuto, ravnopravnost građana može biti bolje postignuta ako su protagonisti lišeni svoje moći i statusa i ako se sreću u osobnom dijalogu oči-u-oči, kao što se to predlaže u restorativnim susretima. Proporcionalnost u kaznenom pravosuđu je koncept znatno slabije vidljiv no što to navode kaznene teorije. Nema prirodne povezanosti između, primjerice, pronevjere milijuna Eura zbog koje se dvije godine provedu u zatvoru, ulične pljačke s fizičkim nasiljem i služenja pet godina, ili krađe bicikla uz uvjetnu osudu od godinu dana. Sve to svodi na društvenu konvenciju, koja se mijenja s vremenom i mjestom. Istraživanja pokazuju da sudionici u restorativnim procesima spontano rukuju implicitnim kriterijima proporcionalnosti i vrijedi istražiti ne bi li laička procjena ljudi izravno uključenih u kazneno djelo bila prikladnija od unaprijed određene nametnute tarife. Dogovorni način povezivanja počinjenog djela i odgovora na njega vjerojatno ima više veze s onim što se dogodilo i što se osjeća kao „ispravno” u stvarnom životu, no što je to pravosudno presuđivanje. Odvjetnici žrtava i počinitelja često se gledaju kao najvažniji jamci zakonskih prava svojih klijenata. To je tako i u kontekstu restorativne pravde. Međutim, njihova je misija u okruženju restorativne pravde drugačija od one u tradicionalnom sustavu kaznenog pravosuđa. Odvjetnici trebaju preispitati što je u najboljem interesu njihovih stranaka. Do sada su ih poučavali kao borce, sa željom da pobijede u bitci, a sada bi trebali naučiti da uspostavljaju mir. To je nešto sasvim drugo, kao što možemo vidjeti na međunarodnoj sceni, iz intervencija u Afganistanu i Iraku. Kad bi odvjetnici mogli otvoriti svoje umove i strategije onome što je uistinu u najboljem insterstu

njihovih klijenata, mogli bi uvelike doprinijeti sustavu restorativne pravde koji poštuje ljudska prava, proceduralna jamstva i granice kazne. No, treba se prikupiti mnogo iskustava, treba mnogo promišljati i istraživati. Nema razloga za pesimizam. Kaznena pravda se razvijala tijekom mnogih stoljeća, provodi ju velik aparat uglednih profesionalaca koje podržavaju vlasti, a promišlja ju čitava vojska profesora prava. Unatoč tome, pogledajte samo u kakvom je stanju.

zaključak

Restorativna pravda je pravac koji najviše obećava u pravcu pravednijeg i društveno konstruktivnijeg načina na koji se odgovara na kaznena djela, i jedna je od društvenih snaga usmjerenih ka oživljavanju participatorne demokracije. Ovo su njeni potencijali:

- cilj je ima ponovno uspostavljanje osobnog i društvenog života nakon što je kazneno djelo počinjeno;
- usmjerena je na ono što na povezuje, a ne na ono što nas razdvaja;
- preoblikuje koncept odgovora na kaznena djela: od autoritativnog stroja za izricanje presuda do dogovornog sustava rješavanja problema;
- daje prednost uključivanju i dogovaranju, smanjuje korištenje prinude na najstroži minimum;
- ima potencijal za širenje dogovornih praksi na druga područja koja se bave sukobom i nepravdom;
- građanima nudi šansu da iskuše moć dijaloga uz poštovanje i te dobrobit ulaganja u zajedničkom interesu;
- ima temeljno povjerenje u konstruktivni potencijal ljudi da aktivno preuzmu odgovornost u pitanjima kaznenih djela i pravosuđa i u drugim područjima društvenog života.

bilješke

¹ Zehr, H. (2002) *The Little Book of Restorative Justice*

² Na primjer, Ekonomsko i socijalno vijeće Ujedinjenih naroda (rezolucija br. 2002/12 od 24.7.2002: Basic principles on the use of restorative justice programmes in criminal matters) i Vijeće Europe – Vijeće ministara (Recommendation no. R(99)19 od 15.9.1999. concerning mediation in penal matters)

³ Levinas, E. (1961) *Totalité et infini: essai sur l'extériorité*

⁴ Putnam, R. (1993) *Making democracy work*

⁵ Braithwaite, J. and P. Petit (1989) *Not Just Desert. A Republican Theory of Criminal Justice*

⁶ Barber, B. (2003) *Strong Democracy. Participatory politics for a new age*

⁷ Chlidren, Young Persons and their Families' Act

Dr. Borbála Fellegi,

Kriminologinja, Foresee Research Group Nonprofit Ltd., Budimpešta, Mađarska

restorativni pristup u praksi

Načela i teorije

U prvoj polovici članka analizirat ću odgovore kojima društvene politike mogu odgovoriti na poteškoće koje se javljaju u vezi s kaznenim djelima i u vezi sa sukobima između osoba koje su u ta djela uključene – između žrtava i počinitelja te njihovih zajednica.

Koje moralne, regulatorne i institucionalne

sustave i postavke društvo može koristiti kao odgovor na kaznena djela? Koja se pitanja vezana za društvo i socijalne politike javljaju u životima pojedinaca i skupina kao rezultat kaznenih djela? Mogu li reakcije na njih uvjeriti članove društva koji poštuju zakone da su zajedničke vrednote i načela još uvijek na snazi? Mogu li reakcije na kaznena djela zaustaviti krug nasilja? I mogu li te reakcije osigurati da nitko ne osjeti potrebu da se suprotstavi nasilju tako što će uzvratiti istom mjerom?

Želim se osvrnuti i na sferu izvan usko definiranih područja kaznenih, pravnih i društvenih politika, zbog toga što odgovor na kaznena djela nije monopol jednog određenog područja. Predlažem ujednačen sustav koji se proteže na različita posebna područja i znanosti i koji odgovara na različite sukobe u društvu u skladu sa skupom načela i pravila, a uz pomoć institucija i stručnjaka. Granice između pod-sustavi nisu krute, već se mijenjaju s vremenom i ovise o geografskom mjestu. U Mađarskoj su ti pod-sustavi dijelovi institucija koje se bave socijalnom politikom (zaštita djece i obitelji, obrazovanje, građanske inicijative) te onih koje se bave kaznenom politikom (prevencija, kazneni postupci, provedba mjera i kazni).

Jasno je da sustav kaznenog pravosuđa može dati odgovor samo na neke od ranije navedenih pitanja. Na velik dio problema može se odgovoriti samo ako su uključene socijalna politika te politike obrazovanja i jednakih mogućnosti za zapostavljene skupine. Znanje i metode koje koriste pružatelji

socijalnih usluga također su od ključne važnosti. Moj je pristup zasnovan na stavu da je kazneno djelo samo simptom bolesti i da su stvarni razlozi čimbenici koji pripadaju mikro-, mezo- i makro-razini na koje kazneno pravosuđe ne može utjecati. Primjećuje se da u područjima socijalne politike i kaznenog pravosuđa resursi rastu ako subjekti socijalnih usluga ili kaznenih postupaka surađuju dobrovoljno, ako mogu predložiti oblike suradnje i ako osobe koje su im važne mogu također biti uključene u traženje rješenja.

Prema filozofiji restorativnih postupaka, određivanje i poštivanje pravila zasnivaju se na skupu normi koje definira zajednica. Kao rezultat, njihove potrebe i zahtjevi kao što su osjećaj osobne slobode, mirnog suživota i odnošenja s poštovanjem – također neophodni da bi zajednica nastavila postojati – odražavaju se u skupu pravila kao cjelini. Ako članovi zajednici prekrše bilo koje od tih pravila, oni ne samo što povređuju „pravilnik“ no također djeluju i protiv zajednice. Kao rezultat, na kazneno djelo trebala bi odgovoriti zajednica kojoj pojedinac pripada a ne neki vanjski nositelj moći. Prema restorativnom pristupu, kršenje pravila (na primjer, počinjenje kaznenog djela) u prvom se redu tumači kao sukob između osoba u to kršenje uključenih i njihovih zajednica.

Restorativni postupci temelje se na sličnoj metodologiji, usprkos razlikama između različitih modela koji se primjenjuju u praksi. U svim se slučajevima naglašava da sudionici moraju dobrovoljno pristati na sudjelovanje, i da moraju biti obaviješteni o alternativama koje postoje, o mogućim posljedicama i o mogućnosti da u bilo kojem trenutku postupka sami odlučuju za sebe. Međutim, vrlo je važna činjenica da pri primjeni bilo koje od različitih praksi sudionici (posebice žrtve) moraju biti zaštićeni od viktimizacije i ponovne viktimizacije.

Ove su se ideje počele pojavljivati nakon objave članka norveškog kriminologa, Nilsa Christieja iz 1977. godine¹ u kojem autor raspravlja o tome kako je država „ukrala“ građanima njihove sukobe i dala ih profesionalcima (psiholozima, državnim odvjetnicima, sucima i socijalnim radnicima). U kaznenom postupku, šteta i povreda nanijeti žrtvi su zaboravljeni. Žrtva postaje rekvizit u postupku i može postati predmet sekundarne, ponovne viktimizacije. Također su i počinitelji stigmatizirani u postupku i to im otežava kasniju reintegraciju u

društvo. Christie misli da se ti štetni učinci mogu ublažiti ako je rad na sukobu vraćen žrtvi i počinitelju i ako su oni i njihove zajednice izravno uključeni u nalaženje prikladnog odgovora na kazneno djelo. (...)

Postmodernističke promjene kaznenih politika daju veću ulogu lokalnim zajednicama i postupno umanjuju ovlasti države. Zajednica ima proširenu funkciju i u prevenciji i u sankcioniranju, i postalo je jasno da postmodernističke promjene u društvu mogu značajno ojačati mogućnost širenja restorativnog pristupa izgrađenog na načelima zajednice. Tradicionalni retributivni sustav kaznenog prava – usredotočen na počinitelja dok zanemaruje fizičke i mentalne potrebe žrtava – često se pokazuje nezadovoljavajućim i iz njega proizlazi sekundarna viktimizacija.

Stoga restorativni pristup može pomoći osobama koje su bile uključene u kazneno djelo – žrtvama i počiniteljima – da se ponovno uključe u društvo. Tim se pristupom se građani mogu obeštetiti za abnormalnosti sustava kaznenog pravosuđa (na primjer, za činjenicu da se ignoriraju osobne povrede i same žrtve) i može se podržati učinkovito djelovanje sustava kaznenog pravosuđa kao cjeline.

modeli izgrađeni na restorativnom pristupu

Iz ranije navedenog slijedi da restorativni pristup nije samo teoretska pozadina nekog posebnog praktičnog modela, već je to filozofija elementi koje se pojavljuju u različitim modelima, metodama i praksama, u različitim kombinacijama i s različitim naglascima. U dijelu koji slijedi razmotrit ću najčešće restorativne metode.

medijacija između žrtve i počinitelja (Victim offender mediation)

Ovo je najčešće korištena praksa u Europi. U njoj nezavisna treća strana – medijator – posreduje između strana, pomaže im da razgovaraju o okolnostima i učincima kaznenog djela i da postignu dogovor o obliku, iznosu i postupku kojim će se nadoknaditi šteta. Medijacija može biti sastanak oči-u-oči, a može biti i neizravna. U tom slučaju medijator se odvojeno sastaje sa stranama i prenosi im informacije s ciljem pomaganja postizanja dogovora. Medijacija je u prvom redu usmjerena ka budućnosti i traži rješenje za budućnost. U medijaciji je izražavanje interesa naglašenije nego otkrivanje emocionalne strane sukoba. Sudionici u medijacijskim postupcima su oni koji su najizravnije pogođeni sukobom.

konferensiranje (Conferencing)

Ova metoda uključuje veću skupinu osoba u procesu donošenja odluka, budući da na sastanak ne dolaze samo oni koji su bili izravno uključeni u kazneno

djelo, već i članovi obitelji i druge osobe koje ih podržavaju, članovi zajednice, stručnjaci, predstavnici vlasti (policajci, nadležni za probaciju itd.), profesionalci koji pružaju podršku (socijalni radnici, predstavnici udruga, učitelji itd.).

Cilj rasprave je otkrivanje razloga i posljedica kaznenog djela i odgovornosti koju ono uključuje te zajedničko odlučivanje o tome kako se može nadoknaditi šteta i kako spriječiti ponavljanje počinjenja djela. Neutralna i nepristrana osoba koja posreduje na takvom sastanku naziva se facilitator. Uloga facilitatora manje je istaknuta od uloge medijatora. Facilitator se u prvom redu usredotočuje na poticanje komunikacije između strana. Za razliku od medijacije, konferensiranje veću važnost pridaje otkrivanju događaja iz prošlosti, a izražavanje emocija ima jednaku ili čak i veću ulogu od racionalnih promišljanja.

krug za presudu (Sentencing circle)

Ovaj model više od svih drugih odražava demokratska načela i koristi se za rješavanje pitanja u većim zajednicama, kada je glavni cilj osigurati da pogođenu zajednicu predstavlja što je moguće veći broj predstavnika. Žrtva, počinitelj, oni koji ih podržavaju, članovi zajednice i predstavnici sustava kaznenog pravosuđa sjede u krugu i postižu konsenzus o tome što se dogodilo, zajednički utvrđuju nanesene povrede i određuju mjere potrebne za prevenciju ponovnog počinjenja djela.

rad za opće dobro (community work)

Još se raspravlja o tome u kojoj se mjeri rad za opće dobro može smatrati restorativnom praksom. Ako gledamo samo na slučajeve u kojima je rad za opće dobro određen presudom, kao kazna, to ne ispunjava uvjete restorativne metode jer odluka o tom radu nije donijeta dobrovoljno. Međutim, kada kojima je počinitelj kaznenog djela dobrovoljno pristao na rad za opće dobro poduzet, a glavni cilj toga rada je popravak nastale štete, a ne kazna, tada se on može smatrati praksom restorativne pravde. Ako se rad za opće dobro koristi u ovom obliku, naglašava se da kazneno djelo nije samo kršenje općeg pravnog ili moravnog pravila, nego i aktivnost koja uzrokuje štetu zajednici. Restorativni pristup radu za opće dobro može imati znatan učinak u onim društvima u kojim su veze u zajednici oslabile i u kojima stvarno značenje „života u zajednici“ nestaje.

vijeća zajednice (community councils)

U vijećima zajednice glavni je naglasak na zajednicu na koju je utjecao sukob, a ne na pojedince. U postupku, strane prevazilaze sukob, ono što se dogodilo i učinak tih događaja, i usuglašavaju se o nadoknadi, uz sudjelovanje pojedinaca, čak i

skupina, iz zajednice na koju je utjecao događaj. (...)

nekoliko misli za kraj

Popis koji slijedi uključuje osobine koje bi sudionici bilo kojeg restorativnog programa – žrtve, počinitelji, svi ostali – trebali imati, u idealnom slučaju, ili bi trebali biti potaknuti da ih pokažu, a te osobine stručnjaci trebaju imati na umu kada pripremaju bilo kakav restorativni program. U svakom slučaju, svi koji u restorativnom programu sudjeluju trebaju posjedovati određenu razinu sljedećih osobina:

- osjećaj sigurnosti;
- dostatno samopoštovanje i pozitivnu sliku o sebi;
- odgovornost;
- poštenje;
- sposobnost da identificiraju svoje vlastite potrebe;
- sposobnost da se izraze otvoreno, u skladu sa svojom ulogom;
- sposobnost da vjeruju drugima;
- osjećaj zajednice;
- poštovanje i priznavanje drugih;
- volju da se brine o drugima;
- sposobnost da sluša i razumije poglede druge strane;
- suradnju;
- sposobnost da se suprotstavi drugima i da ih podrži u isto vrijeme;
- motivaciju da razumije i uči;
- spremnost da dà ili primi nadoknadu štete;
- komunikacijske vještine;

- otvorenost prema vanjskim nezavisnim medijatorima i povjerenje u njih;
- komunikaciju zasnovanu na partnerskim odnosima;
- želju za vanjskom evaluacijom i povratnom informacijom;
- stalno razmišljanje o praksi koju provode u odnosu na restorativna načela;
- poštovanje i ohrabrenje za osobne i dobrovoljne poduhvate.

U idealnom slučaju, restorativna pravda se uvodi putem društvenih, regulatornih i institucionalnih reformi. Međutim čak i ako u zemlji nema nikakve regulatorne ili institucionalne reforme, a stručnjaci iz relevantnih sektora u svom svakodnevnom radu dosljedno provode restorativnu praksu na način opisan u gornjem popisu, može se zaključiti da je restorativna praksa počela osvajati prostor u socijalnim politikama te zemlje. I samo to, bez drugih napora, može pridonijeti slabljenu napetosti na mikro-, mezo- i makro- razini.

Možda bismo svi mi trebali takav popis objesiti na zid. Ako želimo proširiti restorativne prakse, puno toga možemo postići samo gledajući taj popis i vrednujući u kojoj mjeri mi sami predstavljamo ta načela u našem svakodnevnom radu i životu.

bilješke

¹ Christie, N. (1977) Sukobi kao vlasništvo (Conflicts as Property. British Journal of Criminology, vol. 17, no.1:1-15.)

Bram Van Droogenbroeck
Medijator, Suggnomé¹, Leuven, Belgija

žrtva ono što joj treba može dobiti od počinitelja

medijacija između žrtava i počinitelja u slučaju teških kaznenih djela u Belgiji

medijacija u Belgiji

Unutar belgijskog pravnog sustava medijacijski programi djeluju na nekoliko razina. Kasnih osamdesetih pokrenut je prvi pilot projekt za maloljetne prijestupnike. Trenutno je medijacija za mlade prijestupnike dostupna u svakom sudskom okrugu u Belgiji. Slučajeve upućuje državno odvjetništvo nakon što je pokrenut kazneni postupak. Također se provodi i obiteljsko konferensiranje.

Devedesetih su godina medijacijski projekti u kaznenim slučajevima pokrenuti za odrasle počinitelje lakših kaznenih djela. Nakon završene medijacije, državni odvjetnik može odustati od tužbe ako su određeni uvjeti zadovoljeni. Medijacija između počinitelja i žrtve jedan je od mogućih oblika medijacije i miže se koristiti i u slučaju teških kaznenih djela za koje je državni odvjetnik pokrenuo postupke i za koje će se suđenja održati. Tada se medijacijski postupak odvija neovisno od sudskog sustava, no njegov ishod može utjecati na buduće sudbene postupke budući da ga sudac pri izricanju presude može uzeti u obzir. Oba oblika regulirana su zakonodavnim aktom.²

Medijacija se također koristi i u radu policije, no to vrijedi samo za nekoliko gradova u kojima policija odabire slučajeve lakših kaznenih djela i upućuje ih na medijaciju. U većini takvih slučajeva nema pokretanja kaznenog postupka nakon medijacije, no nema jamstva da će pokretanje izostati baš u svakom slučaju.

Na kraju, no ne i manje važno, medijacija se također provodi u zatvorima u kojima se služi kazna. Nakon odluke ministra pravosuđa iz 2000. godine o uvođenju restorativnih praksi u zatvore, u studenom iste su godine u gotovo svakom belgijskom zatvoru započeli raditi savjetnici za restorativnu pravdu. Jedan od njihovih zadataka bila je facilitacija komunikacije između žrtava i počinitelja. Medijacija između osuđenih počinitelja i njihovih žrtava u zatvorima je započela 2001. godine. Medijacijski sastanci su se odvijali izvan zatvorskog sustava radi sukladnosti s načelima

restorativne pravde. Medijacija je započela kao eksperimentalna praksa i bila je dostupna kažnjenicima iz tri zatvora i svim žrtvama iz flamanskog dijela Belgije. Nismo željeli diskriminirati žrtve čiji su počinitelji u nekom od drugih zatvora. Prema Aktu o medijaciji između žrtava i počinitelja, bilo koja od strana uključenih u kazneno djelo može tražiti medijaciju.

filozofija restorativne pravde

Filozofija restorativne pravde je ostvariti vezu između žrtve i počinitelja. Radi se o vraćanju sukoba stranama koje su bile uključene u njega, o komunikaciji o počinjenom djelu i o njegovom utjecaju na obje strane. Komunikacija može biti neizravna (preko medijatora kao posrednika) ili izravna (na sastancima oči-u-oči).

Dva su najčešća pitanja koja se postavljaju. Je li moguće provoditi medijaciju kod tih kaznenih djela? Čak i ako je to moguće, žele li obje strane sudjelovati u tome? Na oba pitanja odgovor je „da“. Moguće je, medijacija se može koristiti i u slučajevima koji povlače više od pet godina zatvora, i da, ljudi žele sudjelovati u medijaciji i kod takvih slučajeva. To potvrđuju sljedeće brojke:

- Tijekom osam godina, mreža Suggnomé je zaprimila 630 zahtjeva za medijacijski postupak;
- Od toga je održano 343 medijacijskih postupaka (uz sudjelovanje po jedne žrtve i jednog počinitelja) s 84 sastanka oči-u-oči;
- Slučajevi u tim postupcima odnosili su se na 124 djela protiv imovine, 108 ubojstava i 111

seksualnih napada.

Što je veći utjecaj kaznenog djela, to je veća potreba za medijacijom. Da se za ovakva djela medijacija isključuje, žrtve bi bile ponovno viktimizirane.

zašto obje strane žele sudjelovati u medijaciji?

Žrtva:

- Može se pojaviti mnoštvo pitanja o kaznenom djelu, a ona su posebno česta kada se radi o rođacima ubijene osobe. Oni žele znati pojedinosti koje su ponekad zaista sitnice (no njima su vrlo značajne). Na primjer: „Gdje je auto bio parkiran?“ „Gdje je druga cipela, zašto su ključevi bilo s te strane vrata?“ „Gdje je točno njegovo tijelo bačeno u rijeku? Jer ja ne mogu naći to mjesto, a važno mi je...“.

Oni također gotovo uvijek žele postaviti pitanje: „Zašto si to učinio?“. Postaviti pitanje čak je važnije nego dobiti na njega odgovor, jer nikada nema pravog odgovora. No oni žele vidjeti kako će počinitelj reagirati na to pitanje.

- Žrtve također žele znati misli li počinitelj još uvijek na kazneno djelo. „Može li spavati s tim?“ „Je li mu/joj žao?“

- Ponekad žrtve žele izreći nešto. Izražavanje osjećaja povrijeđenosti, tuge ili ljutnje može im biti jako. Žele ispričati počinitelju što im se dogodilo, kakav je učinak kazneno djelo imalo na njih, što im je počinitelj oduzeo. Jedan je takav primjer iz prakse dogodio se u slučaju ubojstva pri krađi automobila. Počinitelji su trebali auto kako bi počinili pljačku. Za njih se radilo samo o vozaču automobila, a za oca ubijenog to je bio sin. Došao je u zatvor s albumom punim fotografija i s pričama o svom sinu, kako bi počinitelji postali svjesni što su mu oduzeli.

- Ponekad žrtve žele više informacija o počinitelju. „U kojem je zatvoru?“, „Radi li tamo“, „Kada će ju/ga pustiti?“.

- Ponekad (ali prilično rijetko) oni žele sastanak radi pomirenja. To se obično događa kada počinitelj i žrtva u rodbinskoj vezi ili su se poznavali od ranije. U jednom je slučaju čovjek koji je ubio suprugu želio ponovno uspostaviti kontakt s djecom. U drugom je slučaju čovjek zapalio svoju kuću nakon svađe s djevojkom. Ona je nekoliko mjeseci provela u bolnici i željela je sudjelovati u medijaciji kako bi okončala vezu na miran način.

- Pitanje financijske nadoknade se u ovakvim slučajevima vrlo rijetko pojavljuje u medijaciji. Čak i kada se dogovori nadoknada, ona je većinom simbolična.

Počinitelj:

- Počinitelj može osjećati potrebu da objasni stvari, da objasni zašto je počinio prijestup (iako

je to u slučajevima ubojstva najteže).

- Često se žele ispričati žrtvama za zlo koju su im nanijeli. Na primjer, kažnjenici često žele napisati pismo žrtvama no nemaju uvijek podršku u toj namjeri.

- Ponekad žele samo popraviti stvar na bilo koji mogući način, žele učiniti nešto, bilo što, za žrtvu – odgovoriti na njihova pitanja, slušati ih ili im dati neki oblik nadoknade štete.

- U slučajevima u kojima su se počinitelj i žrtva poznavali, ili su u rodu, žele obnoviti kontakt.

- Ponekad žele dogovoriti praktične stvari. Jedan je kažnjenik želio posjetiti grob svoje žrtve, no to nije bilo moguće jer je imao zabranu pristupa gradu u kojem je živjela majka žrtve. Posredstvom medijatora majci je upućeno pitanje može li počinitelj jednom otići na grob i ona je rekla „da“...

Kao što je ranije spomenuto, bilo koja od strana može tražiti medijaciju. Medijatorima se obraćaju većinom kažnjenici jer je medijacija dobro poznata u zatvorima gdje jedni drugima govore o toj mogućnosti. Mnogo je teže informirati žrtve. One traže medijaciju tek u 10% slučajeva. To je problem koji Sugnomé mora riješiti. Informirali smo organizacije koje se bave podrškom žrtvama, napisali smo knjigu i pokušavali surađivati s medijima kako bi bile objavljene priče o toj temi. U pripremi je novi zakon koji će obavezivati sudbene vlasti da mogućnosti traženja medijacije informiraju obje strane povezane s kaznenim djelom i nadamo se da će, nakon što bude donesen, udio zahtjeva žrtava porasti. No trenutno većinu medijacijskih postupaka traže počinitelji.

Prvo razgovaramo s onom stranom koja je tražila medijaciju i objašnjavamo koncept i načela medijacije kako bismo ustanovili je li medijacija ono što on/ona želi. Pitamo o kakvom se djelu radi, no ne moraju nam reći sve pojedinosti. To je zbog zaštite privatnosti, budući da nije nužno znati sve pojedinosti u slučaju u kojem neće doći do medijacije zbog nepristajanja ili odustajanja jedne od strana.

Vrlo je važno doznati njihovu motivaciju, ne da bismo odabrali slučaj već da bismo žrtvu informirali o motivu počinitelja za traženje medijacije. Vrlo je važno da mi medijatori ne odlučujemo umjesto njih! Medijator nikada ne bira slučaj za medijaciju.

Nakon toga medijator šalje pismo žrtvi. Ako je on/ona zainteresiran/a, medijator zakaže sastanak i medijacijski postupak počinje.

sastanci oči-u-oči

Kao medijator sam vodio 25 sastanaka oči-u-oči, svi su bili vezani uz slučajeve teških kaznenih djela, većinom ubojstava, oružanih pljački ili seksualnih napada. Najkraći je sastanak trajao 45 minuta, a

najdulji četiri i pol sata. Najmlađoj je žrtvi bilo 7, a najstarijoj 75 godina.

Ti sastanci oči-u-oči razlog su zbog kojeg radim ovaj posao. Sastanci oči-u-oči u slučajevima teških kaznenih djela su posebni, vrlo često dirljivi, duboki toliko da dotiču i razinu samog našeg postojanja. Svaki put me iznova iznenađuje vedrina tih sastanaka. Također može iznenaditi i sposobnost ljudi da govore o tim stvarima.

Dvije su stvari najvažnije u tim sastancima. Prva je brižljiva priprema. Medijator mora pripremiti obje strane na ono što će vidjeti i s čime će se morati suočiti: ljutnju, tugu, umanjivanje, pitanja, grižnja savjesti i druge emocije. Treba im ostaviti izbor hoće li ići u medijacijski postupak. Ako odluče da hoće, može se dogoditi da se bave mnogočim tijekom tog postupka.

Medijator treba uzeti vremena koliko god treba za pripremu sastanka. Priprema ponekad znači vrlo praktična pitanja kao što je to veličina stola. Podrška je također važna. Što stranama treba za sastanak? Koju vrstu podrške trebaju – nekoga tko sjedi do njih, nekoga tko sjedi nasuprot ili nekoga tko će ih sačekati nakon medijacije? Medijator treba voditi računa o potrebama obje strana. I dobar medijator nikada ne smije zaboraviti – kavu... ona puno pomaže probijanju leda na početku.

Medijacijski postupak može potrajati nekoliko mjeseci.

Ishod medijacije može se uzeti u obzir pri uvjetnom otpustu.

Također je vrlo važno osigurati podršku sudionicima nakon sastanka oči-u-oči. Za medijatora je važno da postupak vodi s zajedno drugim medijatorom ili da ga barem može kontaktirati nakon takvog sastanka.

rezultati

U stvari je vrlo teško mjeriti rezultate. Kako dokazati da je to što ljudi spavaju bolje, što se manje boje, što se ponovo usuđuju sami hodati ulicom, što imaju bolje ocjene u školi učinak medijacije? Te stvari navode ljudi koji su u njoj sudjelovali. Jedan mi je psihoterapeut rekao da jedan medijacijski susret ima učinak jedne godine terapije.

bilješke

¹ Suggnomé (riječ na starogrčkom znači gledati istu stvarnost s različitih strana) je belgijska mreža i forum organizacija koje se bave medijacijom između žrtava i počinitelja kaznenih djela u flamanskom dijelu Belgije.

² Akt od 10. veljače 1994. o medijaciji u kaznenim djelima i akt od 22. lipnja 2005. o medijaciji između žrtava i počinitelja.

Dr. Theo Gavrielides

Voditelj *think-tank* Independent Academic Research Studies, London, Ujedinjeno Kraljevstvo

obnavljanje odnosa: zločini iz mržnje i restorativna pravda

uvod

Nasilje zabrinjava u svim svojim oblicima, više od svega zabrinjava ono nasilje koje kvari našu sposobnost da djelujemo i živimo jedni s drugima kao zajednica, ono nasilje koje poriče našu ljudskost. Zločin iz mržnje primjer je takvog nasilja. Definira se kao kazneno djelo u kojem je predrasuda počinitelja protiv bilo koje skupine ljudi bila odlučujuća u odabiru žrtve.

Takve su zločine dugo ignorirali kreatori javnih politika, no u devedesetima, posebno nakon tragičnih događaja 11. rujna, oni su postali područje važno za javne politike. Na primjer, samo godinu dana nakon 11. rujna, *Human Rights Watch* je upozorio vladu SAD da bi njeni službenici trebali biti bolje pripremljeni za val zločina iz mržnje koji je uslijedio nakon terorističkih napada. Na primjer, zabilježen je porast od 1.700 % zločina temeljenih na predrasudama protiv muslimana.¹ Ti zločini koji su slijedili nakon 11. rujna uključivali su ubojstvo, premlaćivanja, palež, napade na džamije, pucanje, napade vozilom i verbalne prijetnje. Nasilje je bilo usmjereno ka ljudima samo zato što su bili – ili se tako mislilo – iste nacionalnosti ili vjere kao i otmičari i članovi Al Quaide odgovorni za napade na Svjetski trgovački centar i Pentagon.

U Ujedinjenom Kraljevstvu, istraživanje o kaznenim djelima iz 2000. godine procijenilo je da se u Engleskoj i Walesu dogodilo 280.000 rasno motiviranih incidenata. 2005. godine državno je odvjetništvo procesuiralo 4.660 optuženika za rasno motivirane prijestupe, što je porast od 29% u odnosu na 3.616 prethodne godine. Samo je londonska policija prijavila 11.799 incidenata rasnih i vjerskih zločina iz mržnje te 1.359 incidenata homofobnih zločina iz mržnje tijekom 12 mjeseci do siječnja 2006. U listopadu 2006, godinu dana nakon bombaškog terorističkog napada u Londonu,

gradska uprava Londona objavila je detaljan izvještaj o muslimanima u gradu u kojem je navela: „Između 7. i 31. srpnja 2005. bilo je 269 incidenata vjerski motivirane mržnje, u usporedbi s 40 incidenata u istom razdoblju 2004. Porast incidenata u prvom se redu odnosi na napade na Azijce i muslimane. U isto vrijeme, londonska policija prenosi kako njeni kontakti u zajednici primjećuju velik raskorak između prijavljenog i stvarnog broja incidenata.“ U travnju 1999, tri osobe su ubijene a mnoge su ranjene u bombaškom napadu na pub Admiral Duncan; u studenom 2004, David Morley ubijen je u homofobnom napadu; u listopadu 2005. Jody Dobrowski je nasmrtno pretučen u Claphamu. Studija konzultantske kuće Stormbreak pokazala je da je 2003. i 2004. godine 45% ljudi iz lezbijske, gay, biseksualne i transrodne (LGBT) zajednice doživjelo homofobni zločin iz mržnje, a 20% njih bilo je fizički napadnuto. Organizacija Victim Support koja djeluje na području Engleske i Walesa u studiji iz 2006. navodi da je između polovice i dvije trećine LGBT bilo izloženo zločinu iz mržnje. Diskriminacija zbog dobi, invaliditeta i spola također može dovesti do zločina iz mržnje.

Načela i prakse restorativne pravde mogu biti korisne u istraživanju praksi i politika koje mogu vratiti ravnotežu u slučaju napetosti u zajednici i koje mogu odgovoriti na pitanja integracije i nejednakosti, načela. (...) Praktičari iz područja kaznenog prava i organizacija za podršku žrtvama zainteresirani su za ispitivanje mogućnosti paradigme restorativne pravde u ozbiljnijim kaznenim djelima, kao što je to zločin iz mržnje. Međutim, praksa restorativne pravde, i u Ujedinjenom Kraljevstvu, i u inozemstvu, većinom se koristi pri manjim prekršajima i kod kaznenih djela s mladim počiniteljima. Prema teoriji restorativne pravde, nova paradigma pruža alternativu koja može ili dopuniti ili zamijeniti tradicionalni sustav kaznene pravde. Dakle, čini se da se pojavljuje raskorak između teoretskih tvrdnji o potencijalu restorativne pravde i stvarne prakse. Do sada je zakonska ili politička podrška korištenju restorativnih praksi u slučajevima zločina iz mržnje bila neznatna. Cilj je ovog članka istražiti raskorak između teorije restorativne pravde i prakse u slučajevima zločina iz mržnje i potaknuti debatu

koja će praktičarima iz područja kaznenog prava i donositeljima javnih politika pružiti informacije o mogućnostima korištenja procesa alternativnog razrješavanja sporova u ovakvim slučajevima. (...)

dekonstrukcija zločina iz mržnje

Iako se zločini iz mržnje, posebno oni rasno motivirani, smatraju drevnim fenomenom, relativno kasno su se njime počeli baviti u politici i javnim politikama, pa onda i u državnim agencijama. Tek su nedavno kriminolozi počeli ozbiljno razmišljati o definiranju problema koji okružuju ovaj tip kaznenih djela. Na primjer, nedostatak konsenzusa oko toga što čini „rasni napad“ ili „zločin iz mržnje“ još više otežava proučavanje ovog fenomena.

Osim toga, različite definicije također dovode do problema u primjeni u stvarnom svijetu, kao što su to nedosljednosti u javnim politikama i sudskim odlukama. Na primjer, u Ujedinjenom Kraljevstvu, sud je presudio da unatoč ranijim napadima, John Ladilaw, 24-godišnji simpatizer Britanske nacionalne stranke (*British National Party*) koji se zavjetovao da će „ubiti sve crnce“ nije bio motiviran rasnom mržnjom kada je u svibnju 2008. u razmaku od pola sata pucao na dvojicu crnaca u sjevernom Londonu. Jedan od njih bio je životno ugrožen od pogotka u vrat, a drugog je metak promašio i pogodio je prolaznicu u leđa. Ovaj drugi je počinitelja prepoznao kao osobu koja ga je ranije iste godine napala čekićem. Manje od tri tjedna prije pucanja, Ladilawu je izrečena mjera 18-mjesečnog nadzora zbog teške tjelesne ozljede i zlostavljanja crnca koji mu je zatrubio iz automobila.

U Ujedinjenom Kraljevstvu 1993. godina je bila kritična za teorijski i zakonski razvoj koncepta zločina iz mržnje, uključujući i izazove oko njegovog definiranja. Grupa bijelih mladića napala je i izbola crnog tinejdžera Stephena Lawrencea dok je čekao autobus u južnom dijelu Londona. Istraga i sudski postupak koji su uslijedili u ovom slučaju postali su predmetom posebne istrage koja je, uz ostalo, pokazala da ima institucionalnog rasizma ne samo u policiji nego i u drugim javnim službama. (...) Ta je istraga iznjedrila i danas široko prihvaćenu definiciju rasnog incidenta: „svaki incident kojeg žrtva ili bilo koja druga osoba vide kao rasistički“. Tu ću definiciju koristiti u ovom članku.

Istraživanje o zločinima iz mržnje relativno je nerazvijeno i stoga je taj vid kriminološkog znanja ograničen. Međutim, od devedesetih naovamo se njima bave kreatori javnih politika i kriminolozi, koji većinom reagiranju na njih bez velikog znanja o njegovim uzrocima. Zločin iz mržnje razlikuje se od drugih kaznenih djela po nekoliko ključnih stvari.

Iako većina zločina iz mržnje uključuje relativno blaže prijestupe kao što su grafiti, govor mržnje, uznemiravanje, zastrašivanje i vandalizam, njihov učinak može biti puno ozbiljniji i dugotrajniji. Na

primjer, zločini iz mržnje su usmjereni češće ka osobama nego ka imovini, često uključuje obrasce ponovljene viktimizacije, pobuđuje veliku količinu straha, a emocionalni učinak zločina iz mržnje je puno veći od kaznenih djela koji nemaju posebni motivacijski element. Međunarodni centar za prevenciju kriminala (International Centre for the Prevention of Crime) u izvještaju iz 2002. godine navodi: „*Najvjerojatniji počinitelj je adolescent ili mladi muškarac koji živi u siromašnoj četvrti s visokom razinom nezaposlenosti i ekonomske nestabilnosti, i u zemlji u kojoj se događaju brze promjene u stanovništvu. S druge strane, najrizičniji za viktimizaciju su skupine ili pojedinci pripadnici rasnih i etničkih manjina, vjerske manjine, homoseksualci i lezbijke, djeca i mladi, i oni iz siromašnih područja s visokom razinom nezaposlenosti i ekonomske nestabilnosti.*“

Najveća razlika između „običnog kaznenog djela“ i zločina iz mržnje je element osobnog neprijateljstva (ili motiv) kojeg nema u drugim kaznenim djelima. Robert Kelly u knjizi „*Zločin iz mržnje: Globalna politika polarizacije*“ tvrdi: „*Mržnja znači da iza samog kaznenog djela stoji antipatija prema žrtvi ili sklonost da ju se učini žrtvom upravo zbog njenih individualnih ili društvenih atributa. Ponekad počiniteljev motiv za nasilje i ubojstvo može proizlaziti iz prešutnog odobravanja „uvaženih građana“. Napadati Židove, crnce, homoseksualce i politički nepoćudne skupine može biti potaknuto shvaćanjem da se ti ljudi ne mogu braniti i da su stoga ranjivi.*“ Kelly dalje nastavlja da se motivi mogu dalje zakomplicirati počiniteljevim idejama koje uključuju „odobravanje publike“ i „potvrđivanje kompleksnih emocionalnih potreba“, posve odvojeno od praktičnih razmatranja o, primjerice, tome koliko je žrtva imućna.

Kod zločina iz mržnje teško je zaključivati o motivu gledajući isključivo poznate činjenice o kaznenom djelu. U SAD, kod većina kaznenih djela u kojima su počinitelj i žrtva različite rase ne radi se o zločinima iz mržnje. Činjenica da su počinitelj i žrtva različite rase nema izravnu korelaciju s motivom. Obično se radi o slučajnosti. Na primjer, kada se skupina mladih Hispanaca nakon tuluma želi potući s prvom osobom koja naleti. Mogao bi to biti bilo tko: drugi Hispanac, stari crni par, vlasnik trgovine azijskog podrijetla ili bijeli džoger. Meta je izabrana slučajno. Simbolički status žrtve (npr. rasa, vjera, etničko podrijetlo) nije važan, bilo koja žrtva je dobra. (...)

neiskorišteni potencijali i područje budućeg rada

Postaje očito da zločin iz mržnje ima implikacije ne samo za žrtvu i počinitelja već i za zajednicu. Naprotiv, već se raspravljalo o tome kako se prevencija zločina iz mržnje ne može postići bez uključivanja zajednice. Prema istraživanju *think-tank*a Runnymede iz 2005. godine, ako se želi odgovoriti na zločin iz mržnje, na razini zajednice

se treba postići sljedeće:

- Da bi rad s potencijalnim počiniteljima bio što učinkovitiji, treba u potpunosti uzeti u obzir širi socijalni kontekst, kao i lokalnu situaciju.
- Taj rad bi također trebao djelovati na šire društvo koje oprašta rasističko ponašanje mladih počinitelja, i čineći to, glasno ili prešutno, daje opasnu podršku njihovoj nesnošljivosti.
- Agencije koje rade u prvom redu s počiniteljima trebaju razmotriti kako bi one mogu utjecati na počinitelje i na širu zajednicu. Na primjer, kako se u rad za vrijeme probacije može na najbolji način uključiti preventivna strategija?
- Zajednički rad na svladavanju rasističkog ponašanja potencijalnih počinitelja zahtijeva izgradnju snažnih međusektorskih partnerstava, posebno između onih koji rade s potencijalnim počiniteljima i onih koji rade s crnim ili manjinskim etničkim zajednicama.
- Projekti prevencije koji spajaju potencijalne počinitelje i skupine potencijalnih žrtava mogu biti posebno uspješni ako im je jedan od ciljeva suprotstavljanje rasističkom ponašanju.

Važnost zajednica kao dionika u zločinu iz mržnje ukazuje na prikladnost restorativne pravde holističkom pristupu. Prema teorijama restorativne pravde, restorativna norma ima filozofski potencijal za rješavanje osjetljivih i kompleksnih kaznenih djela kao što je to zločin iz mržnje. Nema sumnje da žrtve zločina iz mržnje osjećaju cijeli niz posljedica koje mogu imati dugotrajan ili doživotan utjecaj na njih. Te posljedice obuhvaćaju strah, osobito strah od ponavljanja napada, ljutnju, bolest – uključujući i depresiju i fizičke bolesti – te traume kod djece, ograničenja u načinu života i značajne financijske gubitke. Statistika je pokazala da zbog različitih razloga devet od deset žrtava ne dolazi na sud iako su tri četvrtine njih izrazile spremnost na svjedočenje u slučaju da se protiv počinitelja pokrene postupak. Istraživanja su također pokazala da žrtve često žude za izlaskom iz uloge žrtve i preuzimanjem aktivne uloge u podršci drugim žrtvama ili u mijenjanju i uključivanju svojih zajednica. Nekadašnje žrtve također žele vidjeti akcije koje se poduzimaju da bi se iskorijenili uzroci zločina iz mržnje.

Međutim, raspoloživi dokazi govore da sadašnji sustav kaznene pravde i službe za podršku žrtava u pokušajima rješavanja problema zločina iz mržnje često iznevjere zajednice i žrtve. (...) Za žrtve zločina iz mržnje, glavni izvor podrške su obitelj i prijatelji, iako manji dio njih navodi da ih obitelji najmanje podržavaju (posebno žrtve iz LGBT zajednica). Ostali izvori podrške obuhvaćaju policiju, organizacije za podršku žrtava, udruge i vjerske organizacije. (...) Prema jednom istraživanju², počinitelji zločina iz mržnje, oskudica i besposlenost mladih može ohrabriti rasističke reakcije kod onih koji su frustrirani ili nesigurni u svom fizičkom ili društvenom okruženju. Pogledi svakovrsnih počinitelja kaznenih djela protiv etničkih manjina

također su i pogledi šire zajednice kojoj pripadaju. U prošlosti se restorativna pravda uspješno obraćala toj „široj zajednici počinitelja“, kao i mladoj populaciji izloženoj filozofijama mržnje. Restorativne prakse zasnivaju se na načelima uključenosti, poštovanja, međusobnog razumijevanja te dobrovoljnog i iskrenog dijaloga. Moglo bi se reći da su to ključne vrednote koje, ako su duboko ukorijenjene u društvu, mogu skoro u potpunosti onemogućiti zločin iz mržnje. Stoga, suočavanje ljudi s njihovim strahovima i predrasudama može pomoći u raspršivanju mitova i stereotipa na kojima počiva ponašanje koje vodi ka zločinu iz mržnje. Također može pružiti priliku počiniteljima da žrtve vide kao ljude, a ne kao „Duge“. U stvari, može se ustvrditi da je restorativni susret temelj za izgradnju mostova među kulturama i integracije. (...) Međutim, prije no što se daju bilo kakve preporuke, treba razmotriti manjak zakonskih propisa, javnih politika i financijske podrške te tražiti konkretne dokaze.

primjer restorativne prakse u slučaju zločina iz mržnje

U mjestu Eugene, država Oregon, Islamski je kulturni centar dvaput primio pozive s prijetnjama smrću muslimanskoj zajednici za odmazdu nakon terorističkih napada 11. rujna. Policija je ušla u trag pozivu i uhitila počinitelja. Adi, čovjek koji je primio poziv u Islamskom centru, uplašio se za svoj život i za živote svoje obitelji i policija mu je poslala zaštitu. Policajac je štitio obitelj, otvarao im poštu i provjeravao njihovo vozilo. Adijeva supruga je prestala nositi maramu na glavi. Njihovu kćer je maltretirao dječak koji je govorio da sve muslimane treba upucati.

Nakon pregovora s policijom, počinitelj je izrazio želju da se ispriča za svoje postupke i da učini nešto kako bi popravio stvar. Državni odvjetnik je već ranije imao iskustva s organizacijom koja je radila u počiniteljevom susjedstvu pa je zatražio medijski susret. Tri su se medijatora prvo sreli s počiniteljem. Priznao je da je bio bijesan zbog slika i priča o napadu na tornjeve blizance i da je muslimanskom vodi uputio prijeteće pozive. Tvrdio je da je se nakon poziva pokajao zbog svojih postupaka i da želi popraviti počinjeno. Tjedan kasnije, medijatori su se sreli s Adijevom obitelji koja je bila zainteresirana za susret s čovjekom koji im je uznemirio život. Osim što su željeli saznati zašto je to učinio, izrazili su i brigu zbog boli koja je nanijeta cijeloj muslimanskoj zajednici.

Uskoro su se sreli oči u oči. Adijeva obitelj je željela da razgovor bude javan kako bi se tako obrazovala cijela zajednica i kako bi se promicalo ozdravljenje šire zajednice. Tako je osim medijatora u prostoriji bilo i više od dvadeset osoba iz zajednice i iz pravosudnog sustava. Susret je trajao otprilike dva i pol sata. Tijekom njega se počinitelj ispričao i pokušao objasniti svoje emocije i probleme sa

stalnom ljutnjom. Adijeva obitelj mu je postavljala pitanja o tome zašto je uputio pozive. Rekli su mu kako su u bliskistočnoj kulturi prijetnje smrću ozbiljna stvar. Za vrijeme cijelog susreta Adi je bio svjestan kako počinitelj izbjegava njegov pogled. Ljudi iz zajednice su Adijevoj obitelji iskazali suosjećanje i pojasnili da, iako podržavaju počiniteljeve napore da se promijeni, oni također žele smatrati da je odgovoran. Adi je vjerovao da postoji potencijal za iscjeljenje.

Za vrijeme razgovora s medijatorom nakon medijacijskog susreta, počinitelj je rekao kako se osjećao „preplavljeno” zbog prisutnosti državnog odvjetnika i pod pritiskom da kaže pravi odgovor. Također je rekao da ga je duboko uvrijedila primjedba nekog od ljudi iz zajednice da nije sposoban odgajati svoju djecu. Ti ljudi nisu znali da mu je umro maleni sin. Tuga ga je razdirala i imao je napade depresije. Stoga ga je medijator ohrabrio da o tome progovori na sljedećem susretu.

Taj drugi susret započeo je s pitanjima koje je postavljala Adijeva obitelj. Dobili su jasno uvjeravanje da počinitelj više nikada neće napraviti ništa slično. Ljudi iz zajednice su govorili o utjecaju koji su njegove prijetnje imali na širu zajednicu. Nadalje, počinitelj ih je sve obavijestio o napretku koji je postigao na psihoterapiji i o svom novom poslu. Također je govorio o gubitku djeteta. Tako je, kroz riječi o svojoj tuzi, uspostavio vezu sa žrtvama i dobio je ljudsko lice. Nakon niza dodatnih

pitanja, Adi je bio zadovoljan napretkom i objasnio da je njegova obitelj spremna krenuti dalje. Na njihov zahtjev, počinitelj je pristao uputiti im javnu ispriku. U slučaju da mu taj čin uzrokuje probleme na poslu, Adi je bio spreman razgovarati s počiniteljevim poslodavcem. Adijeva obitelj je također željela da počinitelj dođe na dva sljedeća predavanja o Islamu. Ohrabрили su ga da surađuje s medijima koji su izvještavali o tom slučaju te da o svom iskustvu govori o tinejdžerima u maloljetničkom zatvoru. Na kraju susreta, Adi je pružio ruku i rukovao se s počiniteljem.

Počiniteljevo pismo Adijevoj obitelji i muslimanskoj zajednici objavile su lokalne novine. Na naslovnici je istog dana objavljena Adijeva priča. Počinitelj je nakon prva dva predavanja o Islamu odlučio nastaviti pohađati sljedeća predavanja. U ovom je slučaju restorativna pravda dala i počinitelju i žrtvama ljudski lik. Da je počinitelj sankcioniran kaznom, malo je vjerojatno da bi se postiglo razumijevanje razloga počinjenja ovog zločina iz mržnje. Zajednica, počinitelj i žrtve su bili zadovoljni ovakvim načinom korištenja restorativne pravde u rješavanju zločina iz mržnje.

bilješke

¹ <http://www.hrw.org/campaigns/september11>

² Sibbit, R. (1997) *The perpetrators of racial Harassment and Violence. Research Study 176*

